

Univerzita Karlova v Praze

Filosofická fakulta

Katedra české literatury a literární vědy

Diplomová práce

Michal Kolezsar

Tendenční beletrie z období Protektorátu Čechy a Morava

Propaganda fiction of the Protectorate of Bohemia and Moravia period

Praha, 2010

Vedoucí práce: Ing. Pavel Janáček, Ph.D.

Poděkování

Děkuji vedoucímu diplomové práce Ing. Pavlu Janáčkovi, Ph.D. za cenné připomínky a podporu při vzniku této práce.

Dále bych rád poděkoval své rodině za podporu a přátelům Lence Hlobilové, Filipu Hladíkovi a Davidu Lanczovi za důvěru a trpělivost.

Prohlášení

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Praze dne 15. 12. 2010

podpis

Anotace

Práce s výraznou heuristickou složkou se zabývá českou aktivistickou beletrií antisemitské a nacistické orientace v závěrečném období Protektorátu Čechy a Morava, jež lze vymezit roky 1942–1945. Tato produkce nebyla v bohemikální literární historiografii doposud příliš reflektována a práce tedy na základě pramenného výzkumu přináší identifikaci jednotlivých děl. Na základě dobových teoretických diskuzí i recenzního přijetí daných děl v oficiálním protektorátním tisku se snaží o určení základních požadavků na tzv. „nové umění“ (či „umění Nové Evropy“). V rovině tematicko-motivické pak tendenční beletrii dělí do tří základních okruhů – romány s výraznou antisemitskou složkou, v nichž je kladen důraz na typizaci postav, pracovní román a „geopolitický“ román, jenž vytváří fikční svět budoucí Nové Evropy. Všechna tato aktivistická díla lze zařadit do tzv. „populární literatury“, která měla velký počet recipientů a mohla tedy ovlivnit značnou část čtenářů.

Annotation

The thesis deals with Czech activist fiction of anti-Semitic and openly pro-Nazi stance in the Protectorate of Bohemia and Moravia between 1942 and 1945. This type of fiction has yet been widely ignored in the Czech (or Czechoslovak) scientific literature in spite of the fact that it belonged to the so-called “Popular Literature” at that time and therefore could have some (and maybe significant) impact on Czech readership. For that reason one of the main objectives of this paper is to identify and describe particular pieces. The identification and description is based primarily on the original material research of archival documents, newspapers and publications. On the basis of theoretical disputes and reviews in the official Protectorate press it also attempts to define officially demanded fundamental characteristics of the so-called “New Art” (or “The Art of the New Europe”).

In another perspective (concerning themes and motives) it aims to distinguish specific categories in the tendentious literature of this period. It is argued that the basic types were: 1) Novels with the strong anti-Semitic accent (emphasis is laid upon a typification of characters); 2) Labour-novels; and 3) “Geopolitical” novels in which the fictional world of the “New Europe” is created.

Obsah

Úvod	7
Kulturní souvislosti	11
Propaganda	15
Aktivistická periodika	20
Populární literatura	28
Teoretické požadavky na nové umění	33
Tendenční beletrie s výraznou antisemitskou složkou	42
Typizace postav	47
Obraz nepřítele	48
Re-prezentace hrdiny	53
Pracovní román nacistické provenience	57
Modelový prostor	58
Nová Evropa	63
Závěr	67
Seznam literatury	70
Prameny	70
Odborná literatura	71

Úvod

Bohemikální literární historiografie v posledních letech rozšířila svůj záběr i o texty za hranicí umělecké funkce a podstatně také přispěla ke studiu totalitního umění, zejména z období stalinismu 50. let 20. století. Jedna oblast průniku obou těchto problematik zůstává však dosud neprozkoumána: aktivistická domácí beletrie z období Protektorátu Čechy a Morava propagující nacistickou ideologii. Z ní byla dosud systematictější pozornost věnována pouze literatuře antisemitské (Brabec 2002). Pracovní a budovatelský román nacistické ideové orientace byl glosován jen příležitostně. Zatímco například o propagandistickém filmu za války existuje několik monografií (Heyduk 2007; Kašpar 2007), v české produkci chybí syntetická práce, která by se systematicky zabývala nacistickou tendenční beletrií protektorátního období. Kulturní problematiku v Třetí říši však zahraniční odborná literatura sleduje a podrobně zpracovává (např. Barbian 1995, Ryan 1980, Schoeps 2004).

Po mnichovských událostech roku 1938 propukl u českých čtenářů vášnivý zájem o tradice národní kultury. Zároveň se v demokratickém tisku objevují snahy o potírání literárního braku na institucionální úrovni. Tyto okrajové literární žánry byly považovány za něco, co otravuje národní duši, likviduje vkus čtenářů a ohrožuje výchovu mládeže (Janáček 2004). V prakticky celé kulturní obci převažuje názor, že triviální literatura nepatří do fondu národní kultury a měla by být zakázána. Naopak nacistická propaganda rychle pochopila možnosti a výhody, které jí může poskytovat braková literatura, a přijala ji za svou. K tomu odkazuje i Goebbelsův výrok: „Dnešní válečná doba vyžaduje, aby se pro nejširší vrstvy lidové psala i díla lehčího slohu, zábavná a optimistická.“ Detektivky, dobrodružné a milostné romány bez větších uměleckých ambicí se staly ideálními prostředky k šíření antisemitské, antidemokratické a pronacistické propagandy mezi široké vrstvy obyvatelstva. Právě na tyto vrstvy je propaganda zaměřena: „Síla totalitarismu samého může přitahovat jen lůzu a elitu; masy je potřeba získat propagandou“ (Arendtová 1996: 496).

Nacistické úřady si uvědomovaly vliv kultury na českou společnost a jejich hlavním cílem bylo vytvořit shodu mezi českou kulturou a politickými perspektivami

Třetí říše. Většina autorů však odmítla přímou kolaboraci s režimem a svá díla do služeb nacistů nepropůjčila. To platí i o řadě katolických spisovatelů, kteří si po vzniku druhé republiky začali vyřizovat své osobní účty a často nevybíravě útočili na představitele demokratického režimu, na demokracii samotnou, ale i na Židy, levici, německé antifašisty, již u nás získali asyl, či na své ideové odpůrce. Tito pravicově zaměření spisovatelé se po vytvoření Protektorátu Čechy a Morava většinou stáhli do ústraní (Med 2010). Do služeb nového režimu tak nastoupili autoři, kteří do té doby byli především pilnými pisateli „populární/triviální“ literatury bez umělecké funkce (např. Bernard Kurka, Vláďa Zíka, Julius Pachmayer, František Poul, Svatopluk a Zdena Innemannovi, Viktor Seifert).

Pro tyto autory bylo motivací použití antisemitských či pronacistických složek buď snaha dostat se na výsluní režimu, nebo „soukromě ideologické“, kdy přijali za své ideje národního socialismu. Důležitou roli hrála také přizpůsobivost některých umělců ideologickému kontextu. Nicméně poměrně brzy se i mezi českými nacistickými novináři objevuje volání po umělecky hodnotném díle, jež by zpracovalo téma „duchovní revoluce, která jde Evropou a která čistí zatuchlý vzduch starého pořádku“. Na podporu šíření nacistické ideologie zřizuje nakladatelství Orbis edici Knihovna pro mládež, kde jsou uveřejňovány především překlady dětské dobrodružné literatury, cestopisy a naučná literatura.

Zároveň jsou vypisovány štedře dotované soutěže, které mají objevit nové spisovatelské talenty písící dle oficiálních stanovisek. Příkladem může být soutěž Nový zítřek. Patnáct povídek oceněných v této soutěži vyšlo později ve sbírce *Prameny víry* (1943). Rovněž v roce 1943 nakladatel L. Mazáč zakládá edici Nový člověk („V této edici budou vydávány romány, líčící život českého člověka v rámci Říše, v duchu nové doby a v duchu nových českých poměrů“). Typické je, že až do konce války v této edici žádný román nevyšel.

Nacistický kulturně-politický aparát se snažil využít potenciál populární literatury, i když nemáme příliš mnoho dokladů o snaze vést kampaň v soukromých nakladatelstvích a vydavatelstvích. Jiná situace byla ve státem produkovaných tiskovinách, jaké vydávalo např. nakladatelství Orbis. Zároveň si musíme uvědomit, že

propaganda nespolehala pouze na beletristickou produkci, ale snažila se působit na občany všemi dalšími možnými prostředky – filmem, rozhlasem, divadlem i novinářskou činností. Novináři, kteří podporovali nový režim, byli jednou z hlavních složek aktivní kolaborace. Působili nejen v tradičních pronacistických či antisemitských periodikách, ale i v běžném, dříve demokratickém tisku.

Tato práce se bude zabývat problematikou nacistické tendenční beletrie v období Protektorátu Čechy a Morava se zvláštním zaměřením na druhé, závěrečné, období Protektorátu, jež můžeme vymezit lety 1942–45. Této etapě se česká literární historiografie věnuje pouze zběžně a prakticky zcela vynechává problematiku české pronacistické produkce. V „akademických“ *Dějínách české literatury IV.* je reflektována hlavně rezistentní literatura a literatura obracející se k národní tradici. Dílčí poznatky především k antisemitské produkci přináší Brabcova stať *Antisemitská literatura v době nacistické okupace* (Brabec 2002), období druhé republiky podrobně popisuje Medova monografie *Literární život ve stínu Mnichova* (Med 2010) a některé pronacistické a antisemitské romány identifikuje i *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století* (Janáček, Jareš 2003). S výjimkou zmíněných se však česká literárněhistorická produkce tomuto tématu vyhýbá. V naší práci budeme vycházet z beletristické produkce nacistické a antisemitské orientace, z dobového periodického tisku i z rozhlasových projevů předních aktivistických publicistů a politiků (Moravec 1942, 1943).

V první části se pokusíme popsat základní ideologické požadavky na funkci nového umění, vnější podmínky tvorby i periodika, která přinášela aktivistickou beletrii i teoretické úvahy týkající se výstavby ideologicky vyhovujícího literárního díla. I když se chceme vyhnout začarovanému kruhu „ilustrované historie, v níž je literatura kauzálně svázána s dějinným děním“ (Brabec 2009: 148), musíme se zaměřit i na cenzurní perzekuční opatření, mocenské zásahy, které neumožňovaly svobodný vývoj literatury, a ke všem dalším proměnám, jež se bezprostředně dotýkaly vnějších podmínek tvorby. Ztíženou situaci máme i proto, že propagandistická beletrie nacistického světonázoru

dnes nepatří mezi signifikantní díla a i kritická reakce na ně byla v soudobém tisku minimální. Tato produkce byla kulturní veřejností již v období Protektorátu odsunuta za hranice umělecké tvorby.

V druhé části práce se pokusíme na základě pramenného výzkumu popsat identifikovaná díla tendenční beletrie, určit kompoziční techniky, vyprávěcí strategie a základní motivy. Dále se budeme zabývat otázkou, jak aktivistická beletrie uchopila a zpracovala základní pojmy národního socialismu – Nová Evropa a s ní spojená sociální proměna společnosti, práce, národní pospolitost či rasová homogennost nově vznikajícího světa. Pokusíme se i vysledovat pojetí češství, jak si ho autoři představovali po konečném vítězství Říše ve válce a po vytvoření Evropy, jež už nebude postavena na národnostních, nýbrž na rasových základech. Problém odnárodnění byl často reflektován především v publicistice (Babula 1944, Moravec 1942, Vajtauer 1944), ale pokoušela se ho zpracovat i česká pronacistická beletristická produkce (Kurka 1942a, Pachmayer 1942, Zíka 1942a, Zíka 1943).

Kulturní souvislosti

Po vytvoření Protektorátu Čechy a Morava nebyl přístup nacistických úřadů k české kultuře zcela jednoznačný, i tak ho nicméně můžeme zredukovat na jeho shodu s perspektivními politickými cíli Třetí říše. Teoreticky poměr nacistů k české společnosti a kultuře vycházel z metod násilné germanizace, která byla podporována především zástupci sudetoněmeckých stran. Tato teze je však zjednodušující, protože neakceptuje rozdíly, jež totalitní úřady přisuzovaly na své rasově-politické stupnici jednotlivým národům.

Od násilné germanizace je tak postupně opuštěno a prosazuje se směr, který vypracoval státní sekretář Karel Hermann Frank společně s říšským protektorem Konstantinem von Neurathem. Tento plán počítal s postupnou nenásilnou asimilací velké většiny české společnosti. K této změně přispěla i rasová šetření ukazující, že 60–70% populace mělo předpoklady být germanizováno (tj. byla u nich zjištěna dostatečná „příměs“ německé krve. Šetření rovněž ukázalo, že sudetští Němci jsou mnohem méně rasově vhodní než české obyvatelstvo bývalého Československa). Tímto faktem často argumentovali aktivističtí novináři a spisovatelé odvěkou příslušnost zemí Koruny české k Říši i výjimečnou roli Čechů mezi ostatními slovanskými národy. „V příslušných dokumentech se proto setkáváme s výrazy jako ‚počeštění Němci‘, ‚silné smíšení krve s Germány‘ apod., což i pojmově vyjadřovalo, že české obyvatelstvo mělo tvořit rezervu pro posílení němectví“ (Doležal 1996: 11–12).

Neopomenutelnou roli při odklonu od principů násilné germanizace hrály i hospodářské aspekty, neboť Protektorát představoval ekonomické a zbrojní zázemí Říše, jež by v případě okamžité násilné germanizace či vysídlení českého prostoru nedokázala vzniklé ekonomické ztráty nahradit. České území bylo bráno jako průmyslově mimořádně vyspělá oblast s kvalifikovaným dělnictvem a s průmyslem, který je pro chod Říše i války nezbytný (význam Protektorátu pro průmyslovou výrobu se ještě zvýšil po zintenzivnění spojeneckých náletů na německá města). Stejně důležité byly pro Němce i zemědělské dodávky. Prvotním zájmem okupačních úřadů

tedy bylo udržet na celém území především klid a vysoké pracovní nasazení. Češi z tohoto důvodu měli jisté výsadní postavení oproti např. Polákům či národům obývajícím území Sovětského svazu. Tato koncepce byla přijata Adolfem Hitlerem a později i novým zastupujícím říšským protektorem Reinhardem Heydrichem, i když se v nutném případě nevyklučovalo ani jiné, brutálnější řešení.

Nejvýznamnějším výchozím prostředkem postupné germanizace a asimilace českého národa byla tzv. „říšská myšlenka“. Na jejím základě měla pracovat i česká kultura. Tento koncept vycházel z premisi, že české země jsou historicky i mocensky spjaty s Říší. A právě historickými příklady se nejčastěji dokazoval svazek obou území. Symbolem může být svatováclavská tradice, která byla za protektorátu nacisty široce zneužívána. Svatý Václav byl prezentován jako prozíravý kníže, jenž správně pochopil nutnost spolupráce s Němci. Po českém světcí bylo pojmenováno i nejvýznamnější protektorátní vyznamenání, jež však bylo založeno výnosem K. H. Franka až 4. června 1944 u příležitosti druhého výročí smrti Reinharda Heydricha. O založení protektorátního vyznamenání se uvažovalo již v roce 1942, tehdy ale realizaci tohoto plánu zabránil zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich, protože vyznamenání by mohlo být pokládáno za symbol vlastní státnosti Protektorátu. To by samozřejmě odporovalo politické linii, podle níž se musí Protektorát Čechy a Morava považovat za součást Říše. Heydrich navrhoval vybrat určitá německá vyznamenání, která by se udílela českým občanům a která by byla spojena s udělením německého státního občanství. Samotné vyznamenání tedy vzniklo až o dva roky později, zřejmě na podporu klesající morálky protektorátních činitelů a „pro vyznamenání příslušníků Protektorátu, kteří se osvědčili vzorným postojem nebo plněním povinností a stálou pohotovostí k nasazení“.¹

Pro podporu „říšské myšlenky“ začali nacisté s kompletní úpravou výkladu dějin. Již v roce 1939 byly schváleny nové učební osnovy dějepisu, které zdůrazňovaly propojení českých zemí s Říší. V jejich interpretaci se české dějiny jevily jako pouhý objekt manipulace – tím byla vyjádřena negace české státnosti. Období samostatného československého státu bylo považováno za krátkodobé vymknutí se z dějinné

---

¹ Lidové noviny, Roč. 52, 29. 9. 1944

závislosti na německé říši, za podlehnutí „dějinné lži, kterou pro otrávení zdravého těla národní společnosti šířili legionáři a demokraté ovládaní francouzskými a anglickými Židy“ (Moravec 1942: 174). V důsledku tohoto vnímání soudobých dějin byly potlačovány všechny připomínky samostatné republiky, jejích představitelů, levicově smýšlejících umělců i symbolů samostatné státnosti. Nacisté naprosto odmítli pojetí německých a českých dějin, které bylo založeno na díle Františka Palackého. Ten zdůrazňoval vzájemné soupeření Čechů a Němců, jež je provázelo po celou dobu jejich vzájemného stýkání se. Z nacistické strany nešlo o novou vědeckou interpretaci dějin, ale o cílené politické rozhodnutí, jež mělo napomáhat propagaci nacionálně socialistické ideologie. Tento nový pohled na českou historii měl ukázat, že české země vzkvétaly vždy, když vzkvétalo Německo. A naopak úpadek Německa byl provázen i úpadkem českých zemí. Na základě této interpretace dějin si měli Češi uvědomit velikost německé národní minulosti a posílit svou víru v budoucnost českého národa v rámci Říše.

„Říšská myšlenka“ se tedy měla pro Čechy stát myšlenkou státní, česká politika měla zaniknout a český národ se měl „odpolitizovat“. Tím se nejen likvidovala idea samostatného Československa, ale také principy humanismu a demokratické zásady, na kterých stála prvorepubliková společnost. Součástí tohoto postupu byla i ztráta občanské rovnoprávnosti pro některé skupiny obyvatel (Židy, Romy, odpůrce režimu) a ztráta jakékoli subjektivní úlohy českého národa. Ten měl nadále za svůj domov považovat Říši a využívat všech výhod, které jim příslušnost do Třetí říše přináší. „V celkové koncepci germanizace se pomocí říšské myšlenky mělo dosáhnout zprvu politické asimilace Čechů, po níž by následovala asimilace národnostní“ (Doležal 1996: 12). Jako hlavní překážka prosazování těchto myšlenek byla brána česká inteligence, která podle nacistů byla politicky zodpovědná za projevy odporu vůči okupační moci. Inteligence svou národní a protiněmeckou orientací, ale také lpěním na demokratických a humanistických zásadách (z čehož plynulo i odmítání totalitní ideologie), měla být hlavním viníkem všech obtíží při politické asimilaci obyvatelstva. Namísto inteligence tak byli vyzdvihováni dělníci a zemědělci, kteří byli chváleni a

odměňování za plnění výrobních úkolů. Okupační moc si od těchto opatření slibovala rozdělení českého národa i omezení vlivu inteligence.

Nacisté si však zároveň uvědomovali, že českou inteligenci nezbytně potřebují k získání celého národa pro „říšskou myšlenku“. Pouze německé propagandě by Češi nikdy neuvěřili, a proto se úřady snažily na svou stranu získat i některé představitele české inteligence. Nicméně v asimilačních plánech se v první řadě mluvilo o „vyloučení české vůdcovské vrstvy“, která byla zodpovědná za minulost a hlavně za současnost.

V době Neurathova působení je hlavní důraz kladen na, z německého pohledu, očistu českého kulturního života. Tuto snahu doprovází i výzvy k českému národu, aby se smířil a přijal za svou „říšskou myšlenku“. Situace se mění po příchodu Reinharda Heydricha, jenž po reorganizaci protektorátní vlády zahájil ofenzivní nástup prosazování „říšské myšlenky“. V této době byla Říše na vrcholu své expanzivní politiky a Heydrich neváhal sáhnout ani k mohutně vlně represí a zastrasování českého obyvatelstva. V kulturní oblasti se zintenzivnilo postihování všech připomínek československé státní ideji, jejímuž úplnému vymícení byla ze strany nacistických úřadů věnována velká pozornost. V Úřadu říšského protektora byla vytvořena Skupina pro kulturně-politické záležitosti (Gruppe Kulturpolitische Angelegenheiten), později přeměněná na kulturně politické oddělení (Abteilung – Kulturpolitik), která dohlížela na všechny kulturní sféry s výjimkou školství. Po nástupu Emanuela Moravce do funkce ministra školství a vedoucího Úřadu lidové osvěty (později ministerstvo lidové osvěty) dochází i k výraznému nárůstu činnosti aktivistických novinářů, kteří bezvýhradně podporovali prosazování „říšské myšlenky“. Tato aktivita s blížícím se koncem války postupně ustupuje do pozadí v důsledku totální mobilizace válečného průmyslu.

Propaganda

„Záměrné a cílené rozšiřování pravdivých, nepravdivých či upravených informací“, jak zní jedna z definic propagandy, není nikterak nový jev. Byl znám již ve starověku a sloužil k povzbuzení morálky vlastních vojáků, k zastrašení nepřátelských bojovníků i k uskutečnění různých politických cílů. Samotný pojem propaganda pak byl odvozen od názvu církevní organizace působící od roku 1622 – Sacra congregatio de propaganda fide (Svatá kongregace pro šíření víry). Tato organizace se zabývala misijní činností a šířením víry v okrajových oblastech.

Jak píše Kašpar: „Propaganda často usiluje o změnu světového názoru a vždy se snaží vytvářet žádoucí celospolečenské vědomí a takové vzory jednání, které zaručují zásadní shodu činností jednotlivce, skupin, organizací s cíly určité strany, státu, instituce či sociálního hnutí“ (Kašpar 2007: 34).

Ovšem propaganda má různé podoby a nemůžeme ji redukovat pouze na politickou snahu získat moc. Rozlišujeme propagandu vojenskou (zvýšení morálky nebo naopak demoralizace vojska či obyvatel), ideologickou (šíří určitou víru či systém myšlenek), diplomatickou (získává spojence) či eskapistickou (odvádí pozornost od aktuálních politických, ekonomických či sociálních problémů).

Pro totalitní státy je propaganda nesmírně důležitá, protože tvoří jeden z pilířů jejich politiky. „Jelikož totalitní hnutí existují ve světě, který sám totalitní není, jsou nucena uchýlovat se k tomu, co obvykle chápeme jako propaganda.“ (Arendtová 1996: 496). Pro totalitní stát je proto nezbytná plná kontrola nad všemi médii, jež působí na jednotlivce a přizpůsobují ho cílům vládnoucího režimu. S tímto přístupem souvisí i cenzura médií, kdy jsou z komunikačního prostoru vylučovány všechny pro režim negativní prvky. Nacisté si uvědomovali důležitost veřejného mínění, které chtěli získat na svou stranu. Prostředkem bylo ovládnutí každého občana právě prostřednictvím médií, z nichž byl proto vyloučen jakýkoli názorový i politický pluralismus, veřejná opozice vůči vládnoucímu režimu i mediální a politická konkurence. (Za tohoto stavu se

samozřejmě okamžitě vytváří i kontrapropaganda, která v první řadě reaguje na oficiální propagandu a vyvrací její tvrzení, koncepty či ideje.)

Všudypřítomnost propagandy však postupně vede ke ztrátě jejího účinku. Příjemce již není ovlivněn v souladu se záměrem komunikátora, ale naopak dochází ke zvýraznění vzájemných rozdílů. Tomuto je možné zabránit vytvořením jiné fikce, která příjemci umožní odpočinout si od neustále totalitní propagandy. Touto alternativní fikcí jsou zábavné rozhlasové pořady, písně, filmy, oddechová beletrie. Právě z tohoto důvodu dochází v Říši ve třicátých letech k postupnému snižování počtu angažovaných písní a pochodů v rozhlasu. Na jejich místo nastupují naopak písně a pořady se zábavnou funkcí. Stejně střídání propagačních a zábavných pořadů můžeme sledovat později i v Protektorátu Čechy a Morava (Kašpar 2007). S tímto přístupem souvisí i obliba zábavné literatury pro šíření základních postulatů říšské myšlenky.

Samotný Hitler si důležitost propagandy uvědomil již před první světovou válkou, kdy za svého pobytu ve Vídni zblízka pozoroval tehdejší představitele rakouské politiky, kteří pomocí propagandy na svou stranu dokázali získat široké vrstvy obyvatel. Hitler chtěl své posluchače především zahltit radikálními názory, neustále je opakovat tak, aby již posluchač nebyl schopný rozeznat, co je lež a co pravda. Důležitá byla jednoduchost, antiintelektualismus a populismus. Nejdůležitější je však vzbudit v recipientovi nenávist k nepříteli, jehož musíme popsat tak, aby první reakcí byla nenávist, popřípadě strach.

Totalitní propaganda se nejčastěji obrací na okrajovou vrstvu společnosti, tato vrstva však může být velmi různorodá. Propaganda používá zejména nepřímé manipulace, jež naznačuje negativní úděl všech, kteří nebudou dbát a souhlasit s učením totalitního režimu. Můžeme tedy konstatovat, že masy nezajímají vědecká fakta propagandy, nýbrž „konzistence systému“. Masy jsou nedůvěřivé ke všemu, v čem hraje určitou roli náhodnost a nepředvídatelnost. A jsou tedy náchylné k podpoře různých ideologií, „neboť ty vysvětlují fakta jako pouhé příklady zákonů a vylučují náhodné shody okolností vymyšlením všeobjímající všemohoucnosti, která je údajně základní příčinou každé nepředvídané události“ (Arendtová 1996: 486). Masy žádají únik z tohoto reálného nepředvídatelného světa do světa předem jasně daného, světa

bez náhod a světa bez složitých řešení – touží uniknout do fikce. Tato fikce ani nemusí být příliš propracovaná či vědecky podložená, jejím nejdůležitějším předpokladem je konzistence a nabízení jednoduchých řešení.

Ovšem totalitní propaganda se snahou splnit touhu mas po konzistentním, srozumitelném a předvídatelném světě dostává do schizofrenní situace. Tuto touhu nemůže nikdy splnit, aniž by se dostala do zásadního rozporu se zdravým rozumem. To znamená, že totalitní propagandě se může dařit jen tam, kde zdravý rozum ztratil svou platnost. Síla totalitní propagandy tedy spočívá v její moci odloučit masy od reálného světa. Místo problémovému a náhodám podřízenému reálnému světu je nabídnuta konzistentní fikce, která splní všechny základní požadavky mas. (Zpětné uzákoňování nacistických zločinů je snahou propagandy právě o tuto konzistenci.)

Jak už jsme zmínili, nejúčinnější a nejpropracovanější fikcí nacistické propagandy byla představa o židovském světovém spiknutí. Antisemitská propaganda byla v Evropě velmi rozšířena již od 19. století a prohlubovala pocit mas, že židovský problém je symbolem nepoctivosti celého systému. Představy o údajné židovské moci i o tajném židovském plánu na ovládnutí světa kolovaly již od Dreyfusovy aféry. Ještě více se prohloubily v meziválečném období, kdy se do ekonomického, politického i kulturního popředí střední Evropy dostávalo stále více občanů s židovským původem. Někteří z nich se sice asimilovali a zařadili do společenství národního státu, nicméně došlo i k výraznému nárůstu podpory myšlenek sionismu, snažící se o přesídlení Židů do Erec Jisra'el („Země Izraelská“) a vybudování židovského státu. Toto úsilí bylo v dobovém tisku i společnosti samozřejmě reflektováno.

Nacisté však postavili židovskou otázku do samého středu svého učení i své propagandy. Antisemitismus se stal určitým charakteristickým a vymežujícím principem strany i její propagandy. Zároveň toto vymezení poskytuje „masám atomizovaných, nevymežitelných, nestabilních a nevýznamných jednotlivců prostředek k sebevymezení a identifikaci“ (Arendtová 1996: 492). Na základě tohoto principu se tak NSDAP mohla vydávat za jakési více organizované masové hnutí, které vzniká na základě přirozené potřeby každého jednotlivce.

Dalším klíčovým bodem nacistické propagandy byl pojem *Volksgemeinschaft* („národní pospolitost“). Tento pojem v sobě zahrnoval veškeré slibné vyhlídky na budoucnost a měl některé shodné rysy s komunistickou *beztřídní společností*. *Volksgemeinschaft* je po převzetí moci nahrazen pojmem *arijská společnost* (ten korespondoval s pojmem Nová Evropa, ke kterému se řadily prakticky stejné konotace). *Arijská společnost* byl výsledný stav, kdy je vytvořena světová říše bez nadvlády Židů. Obyvateli této společnosti jsou arijci celého světa, kteří se rozhodli přijmout myšlenku národního socialismu a kteří určitým způsobem přijali ideu celosvětového společenství bez omezujících národnostních určení – hlavní ideu.

Nacistická propaganda na českém území měla dvě tváře. První zdůrazňovala staletou příslušnost Čechů k Říši, historické propojení, klidné žití během válečné vřavy i možnost v bezpečí budovat Novou Evropu. Stejně důležité bylo kladení důrazu na možnost pracovního uplatnění, trvalého výdělků a sociálních jistot, dále na příležitosti rozmanitých rekreací a zábavy. Neobyčejně často bylo zdůrazňováno zachování existence českých divadel, knihoven, filmů či sportovních podniků. Zřetelná je tedy snaha přesvědčit Čechy o jejich autonomii v rámci Říše, která ochrání a zabezpečí území Protektorátu Čechy a Morava, ale která zároveň prakticky nic neubere z dosavadní samostatnosti.

Druhou tvář je teror. Podle Arendtové se tento teror stupňuje především v okamžicích, kdy není zřejmé momentální rozložení síly totalitního režimu. Režim si kombinací propagandy a teroru začne budovat vlastní moc. V okamžiku dosažení žádaného stavu teror nezaniká, ale jeho intenzita se zmírňuje, zároveň klesá zdůrazňování teroru před veřejností.

Propaganda na českém území měla několik klíčových témat a pojmů, na které se zaměřovala. Kromě všeobecné loajality k Říši, to byla především nutnost opravdové práce (míněna práce dělnická, rolnická a vědecká), historická spjatost českých zemí s Říší, idea Nové Evropy, rasová teorie a od roku 1944 také nutnost totálního válečného nasazení, což samozřejmě souviselo s vojenským vývojem.

Aktivistická periodika

Legální protektorátní tisk vycházející mezi lety 1939 – 1945 nemohl být projevem svobodné vůle českého národa ani samotných autorů. Okupační úřady jej ovlivňovaly a usměrňovaly, určovaly vhodná či naopak nevhodná témata, zasahovaly do personálního složení redakcí atd. Protektorátní tisk se tak stal nástrojem a projevem vůle nacistické moci, jejímž cílem byla fašizace českého tisku. Především politická část listů se také stala „organickou součástí kolaboračního procesu v českých zemích“ (Pasák 1980: 7).

Legální tisk se tedy stává mluvčím protektorátních institucí, ale i mezi jednotlivými stanovisky periodik existovaly podstatné rozdíly v nahlížení na úlohu novin a časopisů v českém politickém a kulturním životě. Většina deníků přinejmenším nekritizovala činnost Národního souručenství (všechny české deníky se staly formálně tiskovými orgány této protektorátní organizace), na druhé straně se některá pronacistická periodika soustředila z velké části na denunciační činnost a sloužila českým nacistickým skupinám ve snaze získat moc v Protektorátu – tato činnost však postupně začala vadit i okupačním úřadům, jež v některých případech sáhly k zastavení těchto periodik (např. *Vlajka* byla zastavena v roce 1942, *Arijský útok* roku 1941, *Fašista* roku 1942, *Klatovské listy* také roku 1942, *Arijská korespondence* byla v průběhu šesti let zastavena dokonce třikrát).

K dalším změnám došlo již roku 1940, kdy výrazněji začali vystupovat tzv. „aktivističtí“ novináři (Karel Lažnovský, Emanuel Vajtauer, Vladimír Krychtálek, Jaroslav Křemen, Vladimír Ryba, Václav Crha, Karel Werner, mimo tuto skupinu k nim mohou být řazeni i další – např. Rudolf Novák, Jan Rys, Karel Loula), kteří se naprosto ztotožnili se všemi principy nacismu a plně podporovali nacistické Německo v jeho úsilí o vítězství ve válce a snaze vytvořit Novou Evropu. Tito novináři se dostali brzy do rozporu s politikou ministerského předsedy protektorátní vlády armádního generála Aloise Eliáše. Jako příklad můžeme použít Lažnovského obvinění, že se vláda dosud nestarala o převýchovu českého národa a že tuto práci dělali pouze aktivističtí novináři,

kteří se tím dostali do postavení zrádců národa. Vzájemné jednání nevedlo ke shodě, navíc nedlouho po schůzce onemocnělo několik novinářů a Karel Lažnovský později zemřel v sanatoriu SS. Nacistické úřady tuto smrt interpretovaly jako odbojový čin.

Český legální tisk byl v průběhu válečných let neustále omezován a pozastavován – během těchto šesti let byla ukončena činnost 1 887 českých novin, časopisů a úředních věstníků. Kromě samotného zrušení daného periodika se často používalo slučování, omezování rozsahu (z důvodu nedostatku papíru bylo toto omezení několikrát aplikováno na všechny legálně vycházející periodika a na konci války vycházely deníky již pouze ve dvoustránkovém rozsahu) či výměna šéfredaktora. Právě ten byl nyní odpovědný za celý obsah listu, a „to jak po stránce redakční, inzertní, tak po stránce administrativní, expediční a tiskárenské. Šéfredaktoři byli povinni dbát, aby obsah a úprava listu odpovídaly smyslu v duchu hlavního úkolu tak, aby v listě jim svěřeném nevyšlo nic závadného, aby zprávy, stati a obrázky byly umístěny tak, jak toho jejich význam vyžaduje“ (Pasák 1980: 56). Počet českého legálního tisku se během nacistické okupace neustále snižoval. Toto omezování, které bylo i reakcí na bojkot protektorátního tisku vyhlášenému v září 1941, se týkalo většinou zájmových a odborných časopisů, v menší míře i časopisů politických. Hlavním úkolem českého tisku bylo dát se zcela do služeb nacistické ideologie, jak několikrát zdůraznil vedoucí skupiny tisk Úřadu říšského protektora Wolfgang Wolfram von Wolmar (ten zastával tuto funkci do roku 1943, poté byl na jeho místo dosazen Arthur Söhnel).

Tiskové oddělení úřadu říšského protektora také pravidelně pořádalo tiskové schůzky pro šéfredaktory – jednou týdně se scházeli zástupci deníků a jednou měsíčně se konala schůze šéfredaktorů časopisů. Udělovaly se zde především pokyny jak informovat o politických a válečných událostech, hodnotila se poslední vydání jednotlivých periodik a udělovaly se případné výtky. Veškeré informace byly tajné.

„Obsah pokynů je přísně důvěrný, což znamená, že jak šéfredaktoři, tak příslušníci tiskové dozorcí služby jsou povinni zachovávat o něm naprostou mlčenlivost vůči osobám třetím. Šéfredaktoři instruuji podle pokynů ostatní členy redakce a zaváží si je rovněž k mlčenlivosti“ (Končelík, Köpplová, Kryšpínová 2003: 469).

S českým periodickým tiskem souvisí i otázka cenzury. Nacisté neváhali využít pro své účely ani některých tiskových zákonů z období druhé republiky. Cenzura protektorátního tisku byla jak předběžná, tak i průběžná a následná. Vztahovala se na všechny části novin a časopisů – na články politické, hospodářské, kulturní, sportovní, na inzerci i fotografie. Cenzoři museli sledovat nejen věcný obsah, ale i stylistické vyjádření, úpravu článku, nadpisy a umístění, spodní tón, jinotaje, tedy vše, co by mohlo přispět k dvojsmyslnému výkladu. Nebylo dovoleno kritizovat cenzuru, zveřejňovat články informující o průmyslových podnicích, nezaměstnanosti, o cenách surovin. Byly zakázány i veškeré stati pojednávající o dislokaci, výzbroji či početnosti vojenských jednotek. Naopak noviny měly věnovat zvýšenou pozornost poměrům v Říši, aby ji občané Protektorátu mohli lépe poznat.

Cenzura na našem území měla dva hlavní úkoly: šíření národně socialistického názoru a rozbití „českého dějinného mýtu“. Důležitá byla rovněž snaha odpolitizovat český národ. Pozornost směřovala k možnosti zábavy, sportu a pracovních příležitostí. Právě význam práce a láska k ní byl častým motivem novinových esejí, ale také rozhlasových projevů či beletristických děl.

V kulturní oblasti bylo zakázáno otiskovat citáty českých básníků a spisovatelů, z nichž by mohl čtenář vyčíst protiněmecké a protiříšské tendence. Rovněž byly cenzurovány všechny informace, jež by mohly nevhodně ovlivnit české obyvatelstvo – v novinách se nedoporučovaly a nerecenzovaly knihy autorů, kteří byli spřízněni s minulým režimem, s marxismem či měli židovský původ nebo prožidovské názory (např. I. Obracht, V. Nezval, K. Čapek).

Omezovány byly rovněž např. vzpomínkové články k 80. výročí úmrtí Václava Hanky, protože psaní o rukopisech bylo krajně nežádoucí. Probouzelo totiž nežádoucí nacionalistické a protiněmecké nálady a zároveň odporovaly oficiálnímu výkladu historie. Tento výklad začleňoval dějiny českých zemí do dějin Říše – jakákoliv odchylka od oficiálního schématu se potlačovala. Toto nařízení částečně obešel časopis Vlajka,

jenž po smrti Františka Mareše² publikoval několik vzpomínkových článků na svého bývalého předsedu, které se nevyhýbaly ani otázce rukopisů.

Výjimkou nebylo, že tiskový odbor zakázal v českých novinách a časopisech publikovat některé zprávy, které v německých periodikách již dříve vyšly. Zároveň bylo zakázáno i otiskování pasáží z Hitlerovy knihy *Mein Kampf*, jež by, vytrženy z kontextu, mohly působit opačně, než byl původní záměr. (Hitler až do konce války nepovolil *Mein Kampf* přeložit do češtiny).

Zvláštní postavení zaujímaly v systému protektorátního tisku, jak již bylo uvedeno výše, časopisy, které byly vydávány různými fašistickými a antisemitskými skupinami (např. Arijska pracovní fronta, Protižidovská liga, Česká pracovní fronta, Česko-moravská obec fašistická, Svatoplukovy gardy, Vlajka, Český svaz pro spolupráci s Němci, Strana zeleného hákového kříže ad.). Často neměly příliš vysokou úroveň a ve většině případů brzy zanikly či byly zastaveny (*Fašista 1941–1942*, *Obrana národa 1943*). Naopak prakticky po celou dobu války vycházel *Arijský boj*, *Arijská korespondence*, *Hlas moslimské náboženské obce pro Čechy a Moravu*. Tyto časopisy se otevřeně hlásily k pronacistickým a antisemitským názorům, podporovaly politiku Říše, napadaly úřední politiku protektorátní vlády, která jim připadala málo proněmecky aktivní, soustředily se na denunciační činnost a jejich vydavatelé se snažili o získání co největší politické moci v Protektorátu Čechy a Morava.

Tato činnost nebyla německými úřady přijímána jednoznačně. Fašistické a fašisticko-nacionalistické skupiny neměly v českém prostředí prakticky žádný vliv. Například dřívější nacionalismus *Vlajky* zaměřený v první řadě proti Němcům či snaha této organizace udržet si určitý stupeň samostatnosti v rámci Říše vyvolávaly u Němců značnou nedůvěru. Nicméně německé úřady ochotně využívaly těchto pronacisticky zaměřených skupin ve snaze udržovat protektorátní vládu a Národní souručenství v stálé nejistotě, zda nakonec nebude moc v protektorátu předána do jiných rukou.

---

²František Mareš (1857–1942), lékař, filosof, nacionalistický politik, dvojnásobný rektor University Karlovy. Velmi se angažoval ve sporu o rukopisy, kdy patřil k nejaktivnějším zastáncům jejich pravosti. Čestný předseda prvorepublikové *Vlajky*, občasný přispěvatel stejnojmenného periodika. V posledních letech života několikrát kritizoval antisemitské směřování tohoto uskupení.

Stejně ochotně byly podporovány protižidovské výpady, útoky vůči představitelům první republiky či přímá spolupráce s gestapem.³

Z množství pronacistických či antisemitských periodik jsme se podrobněji zabývali *Arijským bojem*, kde vycházela poměrně hojně tendenční či propagandistická beletrie, a časopisem *Osvěta*, na jehož stránkách se řešili i teoretické problémy nového umění a jeho role v režimu.

Časopis *Arijský boj*, vycházející od roku 1940 až května 1945, zaujímal, po zániku časopisu *Vlajka* v roce 1942, ústřední postavení mezi pronacistickými a antisemitskými periodiky. Týdeník vycházející každou sobotu nesl podtitul *Ústřední list Protižidovské ligy*, zodpovědným redaktorem byl jmenován Rudolf Novák⁴, vydavatelem V. H. Břetenář (po jeho zatčení přebírá týdeník O. Břetenářová). Dalšími redaktory byli např. František Lelek, Emilian Peřina, Jan Tulla, Bohumír Lain, Josef Žalský, Alois Paule, J. Vlach, Václav Crha, V. J. Píša ad. Hlavní náplní listů, které měly charakter bulvárně ideologických novin, byl především antisemitismus, jenž se však, na rozdíl od německého, neopíral o „vědecké bádání“ o nadřazenosti ras. Kostru týdeníku tvořily články typu *Jan Herben a židé*, které měly ukázat, že odpor proti Židům je v české společnosti hluboce zakořeněn a má mnohaletou tradici. Hlavními představiteli této tradice byli, podle *Arijského boje*, hlavně čeští spisovatelé. Několikrát je citován pamflet *Pro strach židovský* z roku 1870 od Jana Nerudy (pamflet byl znovu vydán v letech 1935 a 1942), doprovázený citáty dalších spisovatelů (Otokar Březina, Vítězslav Hálek, Božena Němcová ad.). Vedle těchto příspěvků se objevují „senzační odhalení“ údajného židovského původu politických, intelektuálních i uměleckých představitelů první republiky. Kritizována je prakticky celá politická scéna bývalého politického

---

³To platilo i např. o „českém národně-ideovém hnutí Vlajka“, které jako první nabídlo bezvýhradnou spolupráci německé okupační správě. Vlajkaři, pod vedením Jana Rysa (vl. jm. Josef Rozsévač 1901–1946) a Jindřicha Thun-Hohensteina (1900–1971), se dokonce 8. srpna 1940 pokusili o převrat, když obsadili sekretariát Národního souručenství a pokusili se dostat do vlády. Nicméně Němci po chvilkovém váhání tuto akci nepodpořili a tímto činem nastal začátek konce celého uskupení.

⁴Rudolf Novák (1890–1946), již za první republiky antisemitský novinář. Od roku 1940 až do zániku periodika v květnu 1945 šéfredaktor týdeníku *Arijský boj*. Zde publikoval značné množství článků buď pod svým jménem, nebo pod pseudonymem Arfus/Jiří Argus/Šerif. Národním soudem odsouzen k trestu smrti a popraven.

uspořádání a informační spektrum doplňují bulvární informace o majetku, počtu služebnictva či milenkách bývalých prezidentů, ministrů a představitelů české kultury a umění.

Někteří představitelé kulturní scény (především levicové orientace či židovského původu) jsou skandalizováni opakovaně a systematicky – patří mezi ně např. Jiří Orten, Václav Černý, Kamil Bednář, Eduard Bass, E. F. Burian, J. S. Machar, Vítězslav Nezval a mnoho dalších. Nedílnou součástí listů byla i denunciační rubrika udání, které docházely ze všech částí protektorátu a upozorňovaly především na židovský původ jednotlivých občanů.

Z kultury se redakce zaměřila zejména na divadlo a film, kterému byla pro jeho masovost přisuzována jedna z nejdůležitějších rolí v oficiální propagandě. Pouze výjimečně se pozornost redaktorů přesunula na literaturu. I v těchto ojedinělých případech se však většinou jednalo o nenávistné denunce poezie mladých autorů (např. Kamil Bednář, Jiří Orten). Druhým pólem recenzní činnosti byly nekritické „chvalozpěvy“ na soudobou oficiální německou produkci, která měla představovat vrchol světové literatury. Z beletrie zde na pokračování vyšlo několik antisemitských novel, např. *Prokletá rasa. Osud arijské dívky v roce 1938–1939* od Zdeny a Svatopluka Innemannových.⁵

Postupem času došlo k omezení (ročník 1943/44 a 1944/45) bulvárních článků o představitelích demokratické a levicové kultury a naopak přibývá příspěvků zaměřujících se na historii. Významný je především cyklus dokumentující boj Čechů proti Židům od raných dějin či cyklus mapující a „poprvé ukazující v plné pravdě hrůznou polenskou židovskou rituální vraždu“. V tomto pásmu o hilsneriádě se objevují údajná očitá svědectví, protokoly z vyšetřování i citace ze soudobých novinových článků útočících na Masaryka. Od roku 1943 se postupně omezuje kulturní rubrika a od následujícího roku i samotný rozsah. V nezměněné podobě zůstává pouze rubrika

---

⁵Svatopluk Innemann (1896–1945), český herec, kameraman, režisér (např. *Před maturitou*, 1932, *Vražda v ostrovní ulici*, 1933, *Švanda dudák* 1937).

Zdena Innemannová (1896–1960, roz. Kafková), filmová a divadelní herečka (*Zelený automobil*, 1921, *Láska Kačenky Strnadové*, 1926). Spolupracovnice gestapa. Po válce souzena lidovým soudem.

věnovaná udáním. Poslední číslo je datováno do května 1945 a má již pouze charakter letáku.

Arijský boj byl příkladem periodika, jež bylo vydáváno politicky okrajovou skupinou a okupačními orgány bylo spíše trpěno. V období Protektorátu Čechy a Morava vycházely však i časopisy, které měly přímou podporu a které se snažily o aktivní převýchovu českého národa. Mezi ně patřila například obnovená *Přítomnost* pod vedením Emanuela Vajtaura a *Osvěta*, kulturně politický měsíčník koncipující aktivistický kulturní program.

Právě *Osvěta* měla plnit jednu z hlavních úloh při získávání českého obyvatelstva. Časopis byl úzce svázán s organizací Veřejná osvětová služba (VOS). *Osvěta* vycházela jako měsíčník od 1. ledna 1944 do 31. ledna 1945, šéfredaktorem byl jmenován aktivistický novinář Jiří Zavřel.⁶ Z dalších redaktorů můžeme jmenovat Valdimíra Hlocha, Bedřicha Slavíka, Emanuela Moravce, Julia Pachmayera, Boženu Kopelentovou.

Každé číslo osobně kontroloval a schvaloval Emanuel Moravec, který chtěl, aby „měsíčník byl útočným listem do kulturních řad“. Struktura jednotlivých rubrik byla po celou dobu vydávání stejná. Přibližně jedna třetina byla věnována příspěvkům zabývajících se současnou osvětou. Rubrika Pozoruhodná díla měsíce přinášela recenze nově knižně vydaných titulů, českých filmů a divadelních představení. Rubrika Film, která nejen pečlivě sledovala nové filmy, ale zabývala se i náměty přednášek, jež byly pronášeny před samotným promítáním výchovných filmů. Film měl v nacistické propagandě výsostné místo a měl diváka naučit správnému pohledu na svět. Filmy měly být zábavné, zajímavé a měly zušlechťovat diváka. V rubrice Lidová četba v měsíci se objevovaly krátké recenze politické literatury a české a světové beletrie. Časopis uzavírala rubrika *Osvěta v praxi*, v které se nacházely podrobné návrhy přednášek pro pracovníky VOSu. Jednalo se o podrobný životopis „významných mužů, jenž měnili dějiny“ (např. Albert Speer, Joseph Goebbels, Friedrich Nietzsche, Josef Pekař, Arthur

---

⁶Jiří Zavřel (1910–???) , v protektorátním tisku se více objevuje až roku 1942, kdy začíná přispívat do deníku *Národní politika*. V září stejného roku navštívuje s delegací protektorátních novinářů východní frontu. Od ledna 1944 do ledna 1945 šéfredaktor měsíčníku *Osvěta*. Zakladatel Ligy proti bolševismu. Dobrovolně se nabídl do služby německé armádě. Na konci války zatčen a roku 1946 odsouzen k 12 letům vězení za vojenskou zradu a propagaci nacistického hnutí.

Schopenhauer). Součástí byla rovněž rubrika Osvěta v tisku, která obsahovala přehled článků z periodického tisku věnovaných osvětové práci.

Jak podotýká Suk, „Moravec splnil vytvořením VOS a *Osvěty* třetí úkol, který si dobrovolně uložil při svém nástupu do funkce ministra školství a lidové osvěty v lednu roku 1942. Jeho prvním úkolem bylo v duchu nacionálního socialismu ‚reformovat‘ českou a moravskou mládež (podchytit ji), což vedlo k vytvoření Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Jako druhý úkol si uložil prohloubit sociální cítění celého národa prostřednictvím organizace nazvané Sociální pomoc pro Čechy a Moravu. Zmíněným třetím úkolem tedy vytvořil jednotnou organizaci pro osvětovou službu a její tiskový orgán“ (Suk 2006).

Časopis se v kulturní oblasti nezaměřoval pouze na recenzní činnost, ale autoři se na jeho stránkách pokusili vymezit roli umění v nově vznikající společnosti a především směřování umění v Nové Evropě (viz dále).

Populární literatura

Jak již bylo řečeno, hlavním prostředkem šíření nacistické propagandy v beletristické produkci se staly především dobrodružné a detektivní romány, milostné či zábavné příběhy. Tato tvorba většinou stála za hranicí umělecké funkce. Tento typ románu a odtažitost kulturní veřejnosti od něj není však produktem 20. století. Již v 18. století se ve společnosti ovlivněné klasicistní poetikou objevuje odpor vůči literatuře, jež nesplňovala základní pravidla těchto poetik. Od působení nízké literatury se očekával úpadek mravů, kultury i problémy s duševním zdravím člověka, jestliže se rozšíří četba sentimentálních, gotických a hrůzostrašných románů. Obava panovala z přílišného vznícení čtenářské fantazie i chorobného přepětí nervů. V kulturní společnosti se postupně objevují snahy tuto „nízkou“ literaturu mravnostně a hodnotově kontrolovat. S touto snahou kontroly však nekorespondovala značná čtenářská obliba, které se tyto „pokleslé“ žánry těšily.

V prvním období Protektorátu Čechy a Morava necharakterizuje situaci domácí populární beletrie aktivismus, ale „protibraková“ kampaň, jež se rozpoutala nedlouho po podpisu Mnichovské dohody. Teprve od roku 1942 můžeme pozorovat nárůst domácí aktivistické produkce. Z tohoto důvodu považujeme za nutné stručně sumarizovat průběh celé kampaně.

Během podzimních měsíců roku 1938 a poté opět po vytvoření Protektorátu do popředí vystupuje zájem o českou kulturu a tradice národní literatury. Česká kniha se stává symbolickou náhradou za ztracené území a národní svobodu, symbolem, jenž v sobě zahrnuje všechny pozitivní aspekty národního bytí, kultury i lidského štěstí. Kniha se také stává zástupným znakem celé české kultury a odkazuje i do minulosti, kdy právě ona byla světlem, které vyvedlo český národ z ujařmeného postavení. V této zjitřené atmosféře se stupňují i snahy o institucionální potírání populární literatury, podle dobové terminologie „literárního braku“. V průběhu roku 1938 a 1939 kampaň proti „literárnímu braku“ podpořily významné kulturní instituce i jednotliví autoři, např. Národní kulturní rada, Svaz českých knihkupců, Národní souručenství; Jan Čarek,

Josef Knap, František Křelina, Fedor Soldan, Jan Drda a další. Za první republiky probíhala kampaň snažící se před populární literaturou ochránit především mladé čtenáře, tento přístup se se změnou politické situace mění. Nejde o snahu ochránit pouze nezletilé čtenáře před domnělým špatným vlivem „brakové literatury“, cílem se stává ochránit před zhoubným působením všechny čtenáře. Výsledkem celé kampaně má tedy být naprosté odstranění populární literatury z kulturního života. Proti populární literatuře se v prvním období Protektorátu vyslovovali i někteří čeští nacističtí žurnalisté, např. František Peiger ve *Vlajce* ostře vystoupil proti „MORZAKORŮM, které otravují čtenářskou duši i mysl a zvláště u mládeže vytlačují hodnotnou knihu českou i německou“.⁷

„Literární brak“ v protektorátním období nebyl nikdy přesně definován a žádná z charakteristik nepřekonala vymezení zrcadlově „převráceného antipoda pravé literatury“ (Janáček 2004: 96). Postupně jsou však do „nepravé“ literatury kromě dobrodružných, detektivních a erotický děl zahrnovány i dívčí a milostné romány. Na obranu populární literatury však přispěchala také řada významných kulturních osobností. Kromě samotných autorů dobrodružné a sentimentální beletrie, redaktorů a vydavatelů sešitových edic to byli i přední autoři soudobé kulturní scény. Patřil mezi ně např. Jaroslav Durych, Josef Hora, Karel Schulz, S. K. Neumann, Albert Vyskočil, Bedřich Václavěk a další. I když byli tito autoři dosti odlišní ve svém světonázorovém východisku, neuznávali tvrzení o zhoubném působení „literárního braku“ (tomuto pojmu a s ním spojených negativních konotací se však důsledně vyhýbali) na jednotlivce i celou čtenářskou obec. Zároveň vyvraceli předpoklad, že populární literatura ubírá existenční prostor literatuře elitní. Podle Durycha se oba druhy literatury se při své cestě za čtenářem prakticky nesetkají a nemůžou si tak navzájem konkurovat.

Tyto spory měla ukončit meziresortní porada, jež se konala 11. března 1940. Výsledkem bylo přiklonění se k prvorepublikové praxi, která zákonnou úpravou omezovala tiskopisy ohrožující mládež, a vytvoření Sboru pro posuzování tiskopisů ohrožující mládež, jenž byl v neoficiální komunikaci nazýván „Sborem pro potírání

---

⁷ Peiger, F.: MORZAKOR, *Vlajka*

literárního braku“ (Janáček 2004). Sbor rozhodoval vždy o jednotlivých konkrétních dílech a navrhoval případný zákaz ministři školství a národní osvěty. Na počátku roku 1942 přebírá kontrolu na Sbořem i jeho agendou nově vzniklé Ministerstvo národní osvěty, v jehož stál Emanuel Moravec. Poslední záznamy o působení Sboru pocházejí z poloviny roku 1942. V průběhu téhož roku postupně kampaň proti populární literatuře ustupuje ze stránek periodického tisku. Samotnými autory kampaně bylo toto mizení vysvětlováno jako vítězství na „literárním brakem“, samotné populární knihy však i nadále vycházely a neustalo ani vydávání kritizovaných sešitových edic.

Nicméně konec kampaně a praktické zrušení Sboru pro posuzování tiskopisů ohrožující mládež můžeme spíše přisuzovat změně kulturní politiky v Protektorátu. Ministerstvo národní osvěty neusilovalo o podporu a růst české kultury, ale spíše o její postupné rozložení v nacistické Nové Evropě, kde již neměl být výrazný rozdíl mezi jednotlivými národními kulturami, ale kde mělo vzniknout jedno všeobjímající kulturní prostředí bez výrazných národních odchylek. Moravcovo ministerstvo na sebe postupně soustředilo prakticky veškerou literární cenzuru, a tak zanikl i dlouhodobý rozpor mezi cenzurou pocíťovanou jako protičeskou (tu vykonával úřad říšského protektora) a cenzurními snahami vnímanými jako ochrana české národní tradice (vykonávanou institucemi protektorátní autonomie – státní zastupitelství, ministerstvo školství a národní osvěty, ministerstvo vnitra, prezidium ministerské rady). Ministerstvo národní osvěty se postupně zbavuje pozůstatků „českého“ národního programu a přechází na program „Nové Evropy“. Ten směřoval především proti elitním vrstvám české národní kultury a naopak podporoval literaturu pro masy. O podpoře populární literatury nacistickým režimem nemůžeme pochybovat. Čelní představitelé německé politické reprezentace se k tomuto tématu často vyjadřovali a své přesvědčení dávali jasně najevo. V protektorátním tisku byl často citován Goebbelsův výrok: *„Dnešní válečná doba vyžaduje, aby se pro nejširší vrstvy lidové psala i díla lehčího slohu, zábavná a optimistická“*. (Více o populární literatuře a její funkci ve Třetí říši viz Ryan 1980.)

Nacistická kulturní politika aktivně využívala potencionálu dobrodružné a zábavné četby pro šíření propagandy a pro podporu vítězství německých zbraní ve

válce. Ministr pro lidovou osvětu a propagandu Joseph Goebbels během svých projevů zdůrazňoval potřebu oddechové beletrie a v českém prostředí se stejně Emanuel Vajtauer či Emanuel Moravec pokoušeli prosadit produkci dobrodružných a zábavných románů se silnou aktivistickou a pronacistickou složkou. Od roku 1942 můžeme pozorovat zvýšený počet překladových titulů z němčiny, jednalo se především o válečné a pracovní povídky a romány. Tato produkce vycházela především ve státním nakladatelství Orbis. To bylo rovněž vydavatelem jednoho z největších projektů Kuratoria pro výchovu mládeže s názvem Knihovna pro mládež, jež obsahovala řadu prací německých spisovatelů, novinářů a válečných reportérů. Zde je možné spatřit snahu o náhradu dobrodružných románů vycházejících ze západních vzorů za dobrodružnou literaturu německou. „Německé knihy dobrodružného obsahu do nedávné doby stály jaksi podivně a nezaslouženě stranou. Všude byla favorizována – a neprávem favorizována – dobrodružná literatura anglická, americká a francouzská. Německá dobrodružná kniha vždy měla a má hlubší smysl výchovný nebo národní a tím se právě tak příznivě odlišuje od dobrodružných spisů jiných národů.“⁸

Ve druhém období Protektorátu také dochází k většímu výskytu antisemitských románů či románů poznamenaných nacistickou ideologií ve většině z velkých sešitových edic (Rodokaps, Večery pod lampou, Čtení pro ženy, Rozruch). Od května 1942 do března roku 1944 jich zde vyšlo 28. Ve všech případech se jednalo o původní česká díla s uvedeným autorem. S tímto druhem prózy korespondovala na stránkách sešitových edic i aktivistická publicistika, která se kromě válečného zpravodajství a politických komentářů věnovala i otázkám postavení dobrodružné literatury v kulturním prostředí či snahou ukázat naprosté propojené české a německé kultury v historii i v současnosti. Nicméně v celkovém množství románů vycházejících v sešitových edicích netvořily tato tendenční díla příliš velký podíl a nikdy nedošlo k nahrazení české populární produkce fašistickou či nacistickou prózou.

Tolerování populární literatury od nacistických úřadů vycházelo především z velké čtenářské obliby tohoto typu literární produkce a z „rekreační“ funkce. „Literární brak“ díky své schematičnosti, předvídatelnosti a nenáročnosti přestavoval

---

⁸ Milde, J.: O německé literatuře dobrodružné, *Rodokaps 387, str. 3*

ideální prostředek k šíření základních myšlenek ideologie nacismu. Zároveň mohla sloužit jako prostředek k šíření pracovní kázně a k zvýšení pracovní výkonnosti českých dělníků, což několikrát zdůraznil ve svých rozhlasových projevech i Emanuel Moravec (Moravec 1942).

Teoretické požadavky na nové umění

Ve druhém období Protektorátu Čechy a Morava, především po nástupu Emanuela Moravce do úřadu ministra školství a lidové osvěty, se v periodickém tisku objevují i propracovanější požadavky na uměleckou práci. I když jsme se v předchozí kapitole věnovali populární literatuře, úvahy o novém umění se netýkaly pouze zábavné literatury. Žádalo se o vytvoření nové, jednotné, přístupné a ideologicky vhodně naplněné literatury, která již nebude kulturně situována do uměleckého centra či na periferii.

Byla zdůrazňována možnost českých umělců rozvíjet uměleckou činnost i za zhoršených válečných podmínek a na oplátku se po nich žádala věrnost Říši i říšské myšlence. Umělecká tvorba se měla shodovat s politickými zájmy Říše, měla aktivně podporovat její válečné usilování, povzbuzovat morálku obyvatel a šířit mezi masy základní teze nového režimu. Publicisté a aktivističtí novináři v čele s Moravcem a Vajtauerem se snažili v českém prostředí prosadit myšlenku tzn. *národní pospolitosti* (*Volksgemeinschaft*), která se mohutně prosazovala v Říši především ve třicátých letech. Tento pojem odkazuje na koncept národní identity a sociální solidarity, která měla smazat třídní rozdíly a vymítit elitářství. V nacistické pojetí se jednalo o rasově jednotné a organizované společenství bez všech rušivých elementů. Nešlo však pouze o rasovou čistotu, ale i mystickou jednotu spojení národní duše s určitým životním prostorem (zde se uplatňoval i literární směr *Blut und Boden*). Role jednotlivce je potlačována a do popředí se dostává celek, za jehož zájmy je potřeba obětavě pracovat a v případě potřeby i položit život. Můžeme zde pozorovat jisté paralely s bolševickou beztřídní společností – jedná se především o homogenní společenství, důraz na celek a jeho zájmy a naopak rezignace na zájmy a důležitost jedince či vedoucí role úzké skupiny.

Čeští aktivističtí novináři a spisovatelé chtěli dosáhnout podobného účinku, jakého dosáhli nacisté u německého obyvatelstva: masy měly být naprosto získány a fascinovány nacionálním socialismem, široké vrstvy populace včetně dělnictva se měly

bezpodmínečně identifikovat s národní pospolitostí a oddaně pracovat v její prospěch. Případné „odchylky“ (tímto pojmem byli myšleni především Židé, demokraté, komunisté a rasově nevyhovující část obyvatelstva) měly být odstraněny z národního života, co tento pojem přesně znamenal, nebylo nikde blíže specifikováno.

Čeští ideologové „Nové Evropy“ poměrně záhy formulovali svoji představu o úloze a cílech umění a umělců v Protektorátu Čechy a Morava. Každé umělecké dílo mělo jeden jediný účel – naučit široké masy „umění žít“. „Umění mělo své konzumenty učit smyslu pro ideologií posvěcenou estetiku a pojetí uniformní krásy; dle dobové terminologie mělo být svátkem uprostřed banálních a malých událostí“ (Suk 2006: 226). Umělec byl naprosto zodpovědný za ideologickou přijatelnost námětu a zpracování i za konečnou podobu svého díla. Naproti tomu nežádoucí a cenzurou postihované bylo jakékoli propadání snům a experimentům, stejně jako zbytečným abstrakcím, které zamlžovaly jednoznačné vyznění díla či které odtrhávaly konzumenta od skutečného a opravdového života. Veškerá abstraktnost a přílišné teoretizování tedy v žádném případě nepatřily do umění Nové Evropy.

Český člověk se měl dále pomocí umění naprosto ztotožnit s nacistickou ideologií. Prostřednictvím umění měl pochopit základní myšlenky, přijmout je za své a vřadit se do širšího celku, jenž uspokojoval každou jeho přirozenou potřebu. Na oplátku měl pro tento celek pracovat a žít, individualita se stala nežádoucím prvkem. Umělci měli sloužit svému národu, vyjadřovat jeho přirozené touhy a měli Čechy nasměrovat k „cestě duchovního obrození českého národa“ dle nacistických představ. Na činnost umělců mimo jiné dohlíželi i osvětoví pracovníci spadající pod ministerstvo školství a lidové osvěty. Ti měli na starost zabránit zkažení českého národa umělci, kteří nepochopili novou dobu či kteří úmyslně sabotovali snahu nového režimu. Takový umělec měl být nasměrován na správnou cestu či vyloučen z kulturního života. Osvětoví pracovníci se často rekrutovali z řad Kuratoria pro výchovu mládeže a byli personálně propojeni s Veřejnou osvětovou službou (VOS). Své poznatky a názory proto prezentovali především na stránkách *Osvěty*, oficiálního časopisu Veřejné osvětové služby. Často si stěžovali na „špatné pochopení myšlenky národního

socialismu kulturními činiteli i na nedostatečnou úroveň děl“, stejně jako na „chladné přijetí některých děl dělnictvem“.⁹

Stejné představy a příkazy se samozřejmě vztahovaly i na českou literární tvorbu. Literatura měla zachytit nový soudobý lidský typ se všemi jeho vlastnostmi, problémy a myšlenkami. Postavy neměly být oproti minulosti izolované od skutečných problémů a prostředí, typy postav měly být pravdivé a charakterizovat obecně platné principy. Neměly hluboce přemýšlet a utápět se v existenciálních problémech, nýbrž měly být schopny jednat a prožívat radost ze života a práce. I přes vlastní pochybnosti musely vždy nalézt východisko v principech nacionálního socialismu, s výjimkou negativních postav, které tyto ideje nikdy pochopit nemohly a které měly být v díle vhodně potrestány. Potrestání mělo být uskutečněno skrze spravedlivý hněv arijců, jimž daly do rukou nacistické úřady vhodné prostředky. Jednání negativních postav muselo být vždy explicitně vysvětleno – nejčastější příčinou jejich selhání byl rasový (Židé) či národnostní původ (Angličané), případně směs obojího, demokratické a levicové smýšlení, které jde proti zájmům celku, popřípadě hrabivost a podlehnutí šálení zlata a peněz.

Dalším cílem literárního díla bylo vyvolat pocit radosti ze života a „vzbudit dojem, že se skutečnost mění k lepšímu“ (Suk 2006: 227). Stávající společnost měla být údajně plná rozporů a konflikt mezi vlastníky kapitálu a pracujícími dělníky mohl být vyřešen teprve sociálním řádem Nové Evropy. Popis starého světa a následné zdůraznění konfliktu se světem nově vznikajícím měl eskalovat až v závěrečnou myšlenkovou revoluci, kdy si masy uvědomí nezbytnost změny a samy podpoří nové uspořádání. Nezbytnou součástí narativu se stává i antisemitská a antidemokratická složka. Židé a demokraté byli podle nacistických ideologů hlavními překážkami vytvoření nového řádu.

Velký důraz byl kladen na typičnost postav (tomu svým schematismem vyhovovala především populární literatura) a obecnou platnost jednání. Právě typičnost postav a jejich jednání byla jedním z nejdůležitějších požadavků na literární produkci, odkazovali na ni prakticky všichni autoři věnující se teoretickým otázkám

---

⁹ Kolář, František: Osvěta českých pracujících, *Osvěta 1*, 1944, č. 6, str. 235–237.

nového umění (v *Osvětě* např. Bedřich Slavík, Václav Košál, František Šínek, František Kolář, Karel Hadrbolec, Julius Pachmayer, v *Arijskem boji* Emanuel Peřina, František Zavřel, Jiří Suchánek, ve *Vlajce* Jan Rys, Julius Pachmayer ad.). Žádaná schematičnost jednotlivých postav se měla projevovat i na popisu jejich zevnějšku a charakterových vlastností. Kladné postavy měly příslušné rasové prvky, pracovitost, pochopení pro vyšší ideály kolektivu a ochotu se pro tento kolektiv obětovat. U fyzické stránky byla důležitá „tělesná vyvinutost“ (ta představovala především protiklad údajné fyzické nedostatečnosti Židů) a „normálnost“. Tělesné nedostatky vznikaly pouze v důsledku válečných či pracovních zranění. Negativní postavy zastoupené širokou škálou zločinců židovského původu či zatvrzelých odmítačů nového řádu měly rovněž své typické a dosti schematické vlastnosti – jednalo se především o obligátní velký, zahnutý nos, pejzy, úlisné chování, hrabivost, touha ovládnout svět a naprostý odpor k poctivé práci. Tato žádaná typičnost někdy nabývá až komických rozměrů, když pachatelé zločinů jsou usvědčeni na základě svého vzhledu „velký rozdíl ukazovaly nos i brada, které prozrazovaly, že Verich je pravděpodobně židem, a tedy i vrahem“ (Bernardský 1943: 119).

Kromě typičnosti postav a prostředí se v tendenční beletristické produkci daného období objevují dvě základní témata, která byla často reflektována i v publicistice a která patří mezi základy nacistické ideologie – radost z práce a vznikající Nová Evropa. Oběma tématům se budeme věnovat v samostatných kapitolách.

Na tendenční literární díla hlásající nacistickou ideologii nekladli režimu naklonění teoretikové příliš vysoké nároky. Většina této produkce byla přijímána s pochvalou a upozorňovalo se pouze na drobné technické nedostatky, které vznikly v důsledku nově se rodící literatury i v důsledku nezkušenosti mladých autorů s tímto žánrem. Kritické články a recenze v periodikách, jako např. *Arijský boj*, *Vlajka*, *Arijská korespondence* či *Osvěta*, se spíše než na estetické soudy zaměřovaly na konfrontaci základních postulátů nacistické ideologie a jejich zpracování v daném díle. Pozornost směřovala ke srozumitelnosti tématu, ovlivnění čtenáře, typičnosti postav a polarizaci jejich chování (zařazení postav na ose kladný–záporný mělo být od počátku zřejmé, přílišná komplikovanost mohla příjemce zmást), reálnosti daného prostředí, přesnosti

popisu pracovních postupů a technik. Kladně tak byla kriticky hodnocena především díla s výraznou antisemitskou složkou. Např. František Peiger vysoko vyzdvihuje román *Petr Klen*, který vyšel v sešitové edici *Večery pod lampou* a který měl ukázat židovskou hrozbu pro tradiční českou vesnici (Hurikán 1942).

Ovšem až do konce roku 1942 v Protektorátu vychází minimum děl splňujících požadavky nacistických kritiků a ideologů. „Budeme-li sami k sobě upřímní, pak musíme bohužel přiznat, že dosavadní literární tvorba vyhýbá se úzkostlivě velké duchovní revoluci, která jde Evropou a která čistí zatuchlý vzduch starého pořádku.“¹⁰ Roku 1942 je proto vypsána pražským nakladatelstvím L. Mazáč soutěž *Nový zítřek*, která měla pomoci najít nové spisovatelské talenty. Výsledkem byl soubor patnácti novel, jenž vyšel pod názvem *Prameny víry* o rok později. V úvodu knihy se mimo jiné píše: „Tento soubor povídek má ukázat, že si český spisovatel uvědomuje svou úlohu a svou povinnost k národu a k době. ... Zachycuje-li kniha problémy současnosti v úseku sociálním, rodinném, intelektuálním, rodovém aj., chce poskytnout v svém celku obraz českého života z jednoho hlediska názorového, jímž je kladná životní víra a touha, aby z těchto pramenů vytryskla lepší budoucnost našeho lidu, jak ji slibuje nový zítřek.“ (*Prameny víry* 1943). Původně mělo být v souboru uveřejněno pouze deset nejlepších prací, ale po dohodě nakladatel navýšil jejich počet o pět.

Druhou velkou akcí, jež měla povzbudit autory v produkci děl nacistického světonázoru, bylo založení edice *Nový člověk*. Informace o nově vzniklém projektu přinesl v *Arijském boji* článek podepsaný šifrou -Verus-. „V této edici budou vydávány romány, líčící život českého člověka v rámci Říše, v duchu nové doby a v duchu nových českých poměrů.“¹¹ Nepodařilo se nám však zjistit, že by v této edici do konce války vyšel jakýkoli román. Nový projekt měl být paralelou k edici státního nakladatelství Orbis Knihovna pro mládež, ta již od vzniku Protektorátu přinášela překladová díla z němčiny a snažila se podchytit českou mládež (např. *Ising* 1943, *Srassl* 1943, *Henkels* 1943).

---

¹⁰ Peřina, Emil: *Literatura ve válce, Arijský boj* 4, 1943, č. 4, str. 4

¹¹ -Verus-: *Román za 30 000 K, Arijský boj* 4, 1943, č. 23, str. 4

Zájem o práci dělníka a větší pracovní produktivitu se snažila vzbudit i literární soutěž, jež byla vyhlášena dělnickými odbory roku 1941 a jež nesla název „Z práce a o práci českého dělníka“. Tři vítězné práce vydalo Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství v následujícím roce. Jednalo se o cyklus básní *Utkáno z dýmu* (Vokáč 1942)¹² a dva romány *Moje ruce* (Šaman 1942) a *Všední život* (Kutný 1942) věnující se běžnému životu českého dělníka, který oddaně pracuje pro blaho národního celku.

Spisovatelé byli opakovaně vybízeni, aby ve své tvorbě navazovali na klasiky, kteří mají současnosti co nabídnout. Oceňována byla především Božena Němcová, Karolína Světlá, Alois Jirásek, Jindřicha Šimona Baar, Zikmund Wintr či Jan Neruda. Tito autoři minulých generací byli kladně hodnoceni především pro své pravdivé zobrazení „lidského typu lidového“, pro zájem o všední starosti a pro popis „skutečných problémů doby a prostředí.“¹³ Naopak zapovězena byla většina moderních tvůrců působících za první republiky – jednalo se hlavně o levicové autory, představitele avantgardy a spisovatele demokratické orientace. Tato hodnotová polarita se projevila i v cenzurní praxi, kdy díla oficiálně nežádoucích autorů nebyla vydávána ani recenzována. Ze zahraničních spisovatelů byli dáváni za vzor především němečtí a francouzští „klasičtí“ autoři a současní němečtí spisovatelé loajální režimu.

Kolaborantští ideologové opakovaně zdůrazňovali důležitost tištěného slova pro ovlivnění myšlenkového vývoje veřejnosti. Společně s filmem byla kniha hlavním prostředkem získávání mas pro nacionálně socialistou ideu (připomeňme Goebbelsův hojně citovaný výrok: „Mit dem Buch ins Volk“). Ovšem nacisté si rovněž uvědomovali, že kniha může také jít proti jejich zájmům. Z tohoto důvodu se oficiální místa soustředila na literární kritiku i samotné literární kritiky. Ti byli obviňováni, že upozorňují a doporučují knihy, „o kterých by se mělo spíše mlčet.“¹⁴ Soudobá kritika měla údajně podkopávat válečné nasazení i morálku obyvatel. Podle názorů publikovaných především v *Osvětě* a *Arijském boji* bylo úkolem kritiky představovat

---

¹² Autor byl roku 1944 popraven za účast v odboji.

¹³ Košák, Václav: O současný typ v českém písemnictví, *Osvěta* 1, 1944, č. 9, str. 398–400

¹⁴ Košák, Václav: Kritika a tvorba, *Osvěta* 1, 1944, č. 7, str. 279–282

nová díla, která svým vyzněním „ukazují skutečné problémy doby a prostředí“ a která „dokážou jednotlivce vhodně vřadit do širšího celku Nové Evropy“.¹⁵

Kritická činnost také měla směřovat k autorům starších generací, jejichž dílo mohlo být interpretováno ve shodě s nacionálně socialistickým světovým názorem. Často vydávány byly různé výbory ukazující antisemitské názory kanonických autorů či knihy líčící bezproblémové soužití Čechů a Němců. Mnohá klasická a čtenářsky oblíbená díla byla aktivistickými novináři nově kriticky vykládána – *Babička* Boženy Němcové se tak stává zobrazením typického českého člověka, který se plně věnuje základní životní povinnosti, radostné práci; Nerudovy *Malostranské povídky* popisem idylického soužití Čechů a Němců i dokumentem o rozporech mezi širokými vrstvami společnosti a měšťanstvem, jež je z velké části tvořeno Židy a jež zneužívá svého postavení k vlastnímu obohacení a k ovládnutí zbytku společnosti.

Z publicistů působících v antisemitských listech *Vlajka* a *Arijský boj* se jako kritici a znalci umění vymezují především Zdenko Vaněk, František Peiger, Rudolf Novák, Oldřich Novotný, A. V. Marek, J. V. Krýsa, František Zavřel ad. Všechny kritiky pronacistické a antisemitské orientace spojoval odpor proti modernímu umění („zvrhlému umění“), nikdy se nepokusili toto umění jakýmkoli způsobem vymezit. Moderní umění podle nich představovalo vše, co je „nesrozumitelné, nerealistické, nenárodní“ (Brabec 2009: 189). Tradiční umění mělo podle nich odkazovat na přírodu a kanonické vzory devatenáctého století. Jakákoli umělecká produkce lišící se od těchto tradičních vzorů vznikla podle nich jenom díky „Židům, demokratům, humanistům, bolševikům a kapitalistům, jejichž snahou je nahradit národní hodnoty hodnotami kosmopolitními“ (tamtéž: 189). Toto tažení proti „zvrhlému umění“ bylo samozřejmě podporováno i okupačními úřady a situace v samotném Německu české nacisty pouze utvrzovala stále k novým výpadům.¹⁶ Hlavním prostředkem útoků na „zvrhlé umění“

---

¹⁵ Košák, Václav: Kritika a tvorba, *Osvěta* 1, 1944, č. 7, str. 279–282

¹⁶ Tažení proti „zvrhlému umění“ (*Entartete Kunst*), termín byl užíván pro většinu moderního umění, začalo hned po nástupu nacistů k moci. Umění spadající do této kategorie bylo nacistickými ideology označováno jako neněmecké či židobolševické. V roce 1937 byla v Mnichově uspořádána velmi propagovaná výstava „Zvrhlé umění“, jež představovala přes 5 000 děl moderních autorů výtvarného umění. Byla mezi nimi i díla světoznámých autorů např. Marca Chagalla, Henri Matisse, Pabla Picassa nebo Vincenta van Gogha. Postihy se týkaly především dadaismu, surrealismu, kubismu či fauvismu, ale

zůstává i nadále pamflet, jenž byl zaměřený především proti židovským či levicově smýšlejícím autorům moderního umění. Tak jsou odhalováni „dandy“ Weiner, „rozkladný“ Hostovský, „notorický pijan a kretén“ Gellner, „cynický“ Poláček, „legionářsky prospěchářský“ Langer, „všemocní kritici nejnižších mravních kvalit“ Kodíček a Fischer, „židovští hradní klauni“ Voskovec a Werich, kteří měli na svědomí požidovštění mládeže (tamtéž: 190). Všechny tyto kritiky se samozřejmě setkaly s podporou německé správy, jež se snažila, aby se čeští aktivističtí novináři ujali řízení domácího kulturního života, vedli útok proti starým formám umění a umění postavili na realistické základy.

Dle představ těchto kritiků stojí za vytvořením „zvrhlého umění“ židovské spiknutí, které se snaží otrávit zdravé arijské společenství a poté se ujmout světovlády tak, jak to přikazuje Talmud. Moderní umění se provinilo především odklonem od nápodoby skutečnosti. Pravý umělec je věrný nejen přírodě, ale především svému ideálu. Realistické umění 19. století se těchto premis drželo, a právě proto má být hlavním vzorem pro všechny autory. V každé době, v každém období lidského života existuje jedna dominantní idea, která nejen usnadňuje orientaci v lidském životě, ale také dává kritikovi jednoduchou pomůcku pro posuzování umělecké tvorby. Kritik pak dokáže na základě svého „zdravého rozumu“ přesně určit, co je v umění správné a žádoucí i co je naopak závadné, škodlivé a otravující národní život. Jestliže se umělci odchylojí od této dominantní životní idey, je to buď vlivem osobních zjištěných důvodů (zisk, židomilství, kariéra, vědomé škůdcovství), nebo psychické deformace umělce. Moderní umělci tak mají zcela ustat ve své tvorbě či sdílet osud svých židovských přátel.

Stejně vágní je i vymezení kladného a žádaného umění. To se má opírat především o kladný vztah ke skutečnosti, nezkrslující pohled na přírodu, typizaci postav, propagaci myšlenek přítomnosti i myšlenek budoucí Nové Evropy. Ale také se věnovat duši národa, vhodně ji usměrňovat, rozvíjet a přivádět do blízkosti ideálů národního socialismu. Tato tvrzení se monotónně opakují bez definování základních

---

také např. literárního expresionismu či v hudbě jazzu. Od roku 1936 platil v Německu úplný zákaz moderního umění.

pojmu a prakticky bez kritické a recenzní činnosti. Po zániku *Vlajky* se hlavními tribunami těchto uměleckých kritiků stávají *Arijský boj*, *Přítomnost*, *Osvěta*, *České slovo* a *Moravská orlice*.

Jak vidíme, kritické hodnocení se prakticky nezaměřovalo na estetickou stránku, narativní technologie ani kompoziční postupy, ale pouze na způsob aplikace nacistické ideologie do beletristické produkce. Starší díla pak byla nově interpretována tak, aby svým vyzněním korespondovala s oficiální ideologií. Nicméně značnou část literárně kritických a literárně historických statí tvořily útoky na představitele moderního umění, na ideové odpůrce a židovské autory.

Soubor všech děl, kterým se budeme v následujících kapitolách věnovat, vytváří jistý „ideologický intertext“, jenž se snaží o změnu názorů recipientů, vytváří žádoucí vědomí a vzory jednání. S podobným termínem – mezitextovost – pracuje např. Mojmir Otruba, který jej dělí na vnější (obecná vlastnost textu) a vnitřní (vztahující se ke konkrétním textům). Na základě výstavby textu a použití určitých narativních technik můžeme především u románů s výraznou antisemitskou složkou hovořit o tzv. „metatextu“,¹⁷ kdy jsme na základě četby několika textů schopni sami odhadnout společné vyprávěcí složky a dějové vzorce. Nicméně výhodnější nám přijde použití termínu ideologický intertext, protože se v další práci budeme podrobněji zabývat rovinou tematicko-motivickou.

---

¹⁷ S tímto termínem operuje např. Kubíček (Kubíček 2001)

Tendenční beletrie s výraznou antisemitskou složkou

Při studiu antisemitské literatury protektorátního období se můžeme opřít především o studii Jiřího Brabce *Antisemitská literatura v době nacistické okupace* (Brabec 2002), v níž autor přehledovým způsobem uvádí základní díla světového i českého antijudaismu a antisemitismu. Větší pozornost je pak věnována rozboru časopisu *Vlajka*. Dalším dílem, jež se věnuje vývoji antisemitismu na našem území, je Medova kniha *Literární život ve stínu Mnichova*, především pak kapitola *Antisemitismus a česká kultura* (Med 2009: 82–97). Identifikaci a poznatky o románech s antisemitskou složkou v sešitových edicích přináší i *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století* (Janáček, Jareš 2003).

Antisemitismus či antijudaismus není v evropské a české kultuře a společnosti věcí nikterak novou. V celé historii evropské kulturní oblasti byl vztah majoritní společnosti k Židům neobyčejně složitý. Od 2. století našeho letopočtu se střídají období relativně klidného soužití s obdobími naplněnými pogromy a násilím. Společnost vnímala židovskou víru jako narušení „křesťanského univerzálního řádu a činila ji odpovědnou za různé katastrofy“ (Med, 2010, s. 82–83). Z toho můžeme usuzovat, že se nejednalo o antisemitismus, ale o antijudaismus, který je založen na rozdílu různých náboženských vyznání. Tomu nasvědčuje i fakt, že po případném přechodu na křesťanskou víru se společenské stigma Židů setřelo. I v českém prostředí byl antijudaismus hluboce zakořeněn především v lidové zbožnosti a byl opředen řadou mýtů a pověr (např. z pověry o židovské rituální vraždě vzešel i Hilsnerův proces).

Od 19. století však dosavadní vztah k Židům založený na náboženských rozdílech začíná ustupovat a do popředí se dostává „rasově nacionální a sociální odlišnost Židů jako svébytného a svým způsobem cizorodého etnika“ (Med 2010: 84). Antijudaismus se tedy postupně mění v antisemitismus, kdy je náboženská stránka upozaděna a důležitějším prvkem se stává rasová příslušnost.

V českém prostředí je antisemitismus úzce svázán s problémy nově vznikajícího národa a složitým národnostním uspořádáním na našem území. Náboženský odpor tedy přerůstá v odpor národnostně-sociální. Židé byli vnímáni jako nositelé germanizace a hospodářská konkurence. Rodným jazykem většiny Židů byla němčina, která byla symbolem germanizačních snah rakouské a později rakousko-uherské vlády. Rovněž kulturně Židé sami sebe řadili do německého prostředí. Protižidovské výpady se tak objevují u řady českých spisovatelů. Připomeňme známý a často citovaný Nerudův pamflet *Pro strach židovský z roku 1870*.

V období první republiky, po několika poválečných excesech, se situace vnějškově uklidňuje a k žádným výrazným protižidovským výpadům nedochází. Antisemitská rétorika se mírní a aktivněji vystupují pouze periferní politické organizace typu Vlajky či Národní obce fašistické. To se však mění po Mnichovské dohodě a vzniku druhé republiky. Antisemitismus propukl v plné míře i na stránkách celorepublikových deníků. Židé se stali obětními beránky vyhroceného nacionalismu, jenž zachvátil prakticky celou českou společnost. Proti proudu se postavila česká kulturní obec, která se, s výjimkou několika pravicových katolických autorů, zde máme na mysli především Jakuba Demla (Med 2010), nenechala strhnout nacionalismem zaměřeným proti Židům.

Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava (16. března 1939) se česká vláda dostává do svízelné situace. „Všeobecně panuje názor, že navzdory německému nátlaku vláda Rudolfa Berana nebyla ochotna jít v pronásledování Židů do krajnosti. Během dvou týdnů před 19. listopadem 1938 zažádalo na americkém konzulátu v Praze o vízum přes 5300 osob. Převážná většina žadatelů byli Židé, z nichž mnozí pravděpodobně emigrovali z Německa, Rakouska, ze Sudet“ (Janešová 1991: 19). V červnu 1939 odmítl ministerský předseda Alois Eliáš podepsat protižidovská opatření, která prosazoval zastupující říšský protektor Konstantin von Neurath, ten byl proto nucen sám podepsat Nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě o židovském majetku, jak se tato opatření ze dne 21. června 1939 nazývala. Měla zpětnou platnost od 15. března 1939 a Židy definovala skrze norimberské zákony (Janešová 1991: 34). Nicméně tlak českých pronacistických a antisemitských skupin, volajících po přijetí

úplných norimberských zákonů na území protektorátu, stále sílil. Situace Židů se ještě více zhoršila po vypuknutí války a především po nástupu nového říšského protektora Reinharda Heydricha. Ten tvrdě uplatňoval všechna rozhodnutí, která byla přijata na konferenci ve Wannsee. Na ní bylo rozhodnuto i o „koordinaci židovské otázky“, jež přinesla rozhodnutí o přednostním vyčištění celého prostoru Říše, včetně Protektorátu Čechy a Morava, od Židů.¹⁸

Česká antisemitská literatura se vždy opírala o cizí vzory – v 19. století zejména o francouzské a od dvacátých let 20. století především o německé. (Německá antisemitská produkce byla v období Protektorátu hojně překládána a vycházela hlavně ve státním nakladatelství Orbis.) Čeští antisemité se orientovali v první řadě na senzacechtivou literaturu, spíše než na díla vědecká (v českém překladu vyšla například odborná díla Josepha Arthura de Gobineau, Houstona Stewarda Chamberlaina). Velmi oblíbený byl např. August Rohling, jehož díla *Židé podle Talmudu* (český překlad 1885) a *Moje odpověď rabínům aneb Pět psaní o Talmudu a židovské rituální vraždě* (český překlad 1883) se stala hojně citovanou „vědeckou“ publikací. Mimo jiné na ně odkazoval Rudolf Novák ve svých úvodnicích v *Arijském boji* či Julius Pachmayer¹⁹ v článcích pro *Osvětu*, ale i ve své beletristické produkci, především v románu *Vesnický mor* (Pachmayer 1942).

Druhým, často citovaným a připomínaným, zdrojem antisemitských názorů byly tzv. *Protokoly sionských mudrců* (*Protokoly ze shromáždění sionských mudrců*), které česky vyšly poprvé roku 1910. Protokoly měly být údajně zaznamenáním prvního sionského sjezdu, jenž se uskutečnil roku 1897 v Basileji. Odhalovaly celosvětové spiknutí Židů za účelem odstranění gójů a ovládnutí světa. Pravděpodobně se však jednalo o podvrh ruské carské ochranky. Nicméně i tak jsou *Protokoly* velmi zajímavým dokumentem. Dotýkají se prakticky všech významnějších politických problémů, které se

---

¹⁸ http://www.holocaust.cz/cz2/resources/documents/final_solution/wannsee_protocol

¹⁹ Julius Pachmayer (1890–1947), od roku 1911 byl novinářem z povolání, člen Syndikátu československých novinářů. Šéfredaktor *Slova venkova*, redaktor *Práva*, *Venkova* a *Lidového deníku*. Redaktor a šéfredaktor *Vlajky*. Po úředním zastavení tohoto časopisu v červenci roku 1942 byl Emanuelem Moravcem označován jako sociální případ. Na Moravcův zárok se stává členem redakce *Osvěty*, kde však publikuje pouze dva články. Napsal protizidovský román *Vesnický mor* (Večery pod lampou, 1942). Po válce odsouzen za svoji antisemitskou činnost.

ve své době řešily. Překvapivě ve shodě s nacistickým učením prakticky odmítají národní stát a zdůrazňují světovou říši na rasovém základě. Nejde tedy o revoluci v jednom konkrétním státě, ale o celosvětové převzetí moci. Na široké masy samozřejmě nejvíce zapůsobily části věnující se motivu celosvětového spiknutí bez národnostních rozdílů. Tuto myšlenku, vymanění se z pout moderního nacionalismu, zdůrazňuje i nacistická propaganda. *Protokoly sionských mudrců* se tedy staly jakýmsi manuálem pro vytváření mocenských struktur ideologických konceptů nacistické moci (Arendtová 1996).

Určitá změna nastává u českých antisemitů po nástupu Hitlera k moci a především po vzniku Protektorátu, kdy nové podněty nacházejí v rasistické ideologii nacismu. V období Protektorátu Čechy a Morava byly přeloženy a propagovány dvě základní knihy o rasové nerovnosti a židovství – byly jimi spis Dietricha Schwarze *Světové Židovstvo. Organizace, moc a politika* (český překlad 1939) a *Příručka k židovské otázce* (český překlad 1939). Obě knihy byly českými fašistickými organizacemi uvítány s nadšením a citace z nich tvořily i podstatnou součást *Protižidovské čítanky* (Novák 1944).

S nadšením byl vítán také Celinův pamflet *Škola mrtvol* (český překlad 1939). Ukázky z něj a oslavné recenze uveřejnila většina antisemitských a nacistických periodik: *Arijský boj*, *Arijská fronta*, *Arijská korespondence*, *Česká výzva*, *Vlajka*. Ve *Vlajce* vychází 29. listopadu 1939 recenze (šifra fap.) na tuto knihu, ve které se mimo jiné píše: „Srovnáme-li *Cestu do hlubin noci* s jeho nejnovějším dílem, vidíme jeden úžasný rozdíl. *Cesta* byla pouhým literárním deliriem, hystericky vypjatým k sensacelačnému účinku bez vnitřního posvěcení vůdčí myšlenkou. Zato *Škola mrtvol* je ryzím uměleckým dílem, knihou, psanou krví a ohněm, vášnivou obžalobou mezinárodních hyen, drtivým výkřikem rdoušeného Francouze. [...] Není možno dílo odložit, dokud je nedočteme, neboť obvinění, které autor metá v tvář židovským běsům, jsou tak strašlivá, že volají do nebes.“²⁰

Jak již bylo řečeno, rozpuk antisemitismu a antisemitské literatury v českém prostředí nastal po mnichovských událostech a především po vytvoření Protektorátu

---

²⁰ fap: Celinovo vyznání víry, *Vlajka* 10, č. 48, str. 5

Čechy a Morava. Změněných politických a kulturních poměrů se pokoušeli využít různí dosud „zneuznaní“ spisovatelé, kteří se snažili dostat na výsluní nacistické přízně. Právě tito grafomani jako první podlehli hitlerovské propagandě a své dosavadní neúspěchy svalovali na Židy a demokratické instituce. Z těchto premis vycházeli i ve své tvorbě. Často to byli spisovatelé věnující se „pokleslým“ žánrům, jako detektivka, milostný či dobrodružný román. Složka antisemitismu měla jejich průměrná či podprůměrná díla dovést na výsluní režimu.

Charakteristické je, že se v době protektorátu mezi těmito spisovateli neobjevil autor žádných hodnotnějších děl. Beletristická díla se většinou řadila do tzv. „populární literatury“ (Janáček 2004), kde byla žádaná fabulační stereotypnost. Základem byl jasný, přehledný a nepříliš komplikovaný děj. Z tohoto důvodu velké množství antisemitských románů vychází v sešitových edicích (např. *Večery pod lampou*, *Romány do kapsy*, *Čtení pro ženy* či *Rozruch*, romány *vzrušené chvíle*), které měly velkou čtenářskou oblibu a přinášely tezovitá a jasně srozumitelná díla. Důležitý byl i na první pohled zřejmý kontrast mezi hlavním hrdinou, který zastupoval stranu dobra, a Židem, který rozvracel idylické podmínky žití a kazil usilovnou práci kladné většiny.

Okruh děl s antisemitskou složkou je poměrně široký. Někdy je tato složka přímo vrostlá do narativní struktury románu, v jiných případech se jedná pouze o dodatečně implantovaný motiv, který výstavbu díla prakticky neovlivnil (antisemitský prvek nemusí být ani explicitně pojmenován a čtenář je odkázán pouze na stereotypní zobrazení nepřítele – Žida). Mezi díla v jejichž narativní struktuře je dominantní antisemitská složka můžeme zařadit Pachmayerovy romány *Vesnický mor* a *Zednáři Zlaté růže* (první z nich byl dáván za vzor ostatním spisovatelům Wolfgangem Wolframem von Wolmarem na schůzkách s šéfredaktory periodického tisku /Končelík, Köpplová, Kryšpínová 2003/). Oba romány vyšly v sešitové edici *Večery pod lampou* (Pachmayer 1942, 1944). Dalším autorem antisemitských románů byl Bernard Kurka,²¹

---

²¹ Kurka, Bernard (1894–1944), prozaik a dramatik, autor románů pro ženy, detektivních a dobrodružných příběhů. Jeden z nejlepších předválečných autorů oddechové fantasy u nás. Po vzniku Protektorátu publikoval několik antisemitských a pronacistických děl. Používal pseudonymy Bert Carrow,

který především v románech *Na křižovatce citů* (Kurka 1942a), *Bílý jezdec* (Kurka 1942b) a *Zlaté jařmo* (Kurka 1943b) používá antisemitismus jako nosný prvek narativní výstavby. Román *Na křižovatce citů*, v němž jsou až do extrému dovedeny úvahové pasáže navlečené na jednoduchou dějovou kostru, se pak ze silně antisemitských pozic snaží přesvědčit českou společnost, aby přijala protektorátní skutečnost. Antisemitská díla publikoval i jeden z nejpłodnějších autorů meziválečného a válečného období Vláda Zíka.²² S antisemitskými romány z vesnického prostředí určenými především pro ženské publikum se setkáváme u Jana Janů, jenž svá díla, např. *Horší než jed* (Janů 1943a), *Žába na prameni* (Janů 1943b), *Vlčí plemeno* (Janů 1943c) či *Zelený pavilon* (Janů 1943d), publikoval především v sešitové edici Čtení pro ženy. Především autorem detektivních románů byl František Poul, v jehož dílech publikovaných v edici Rodokaps není s nadsázkou vrahem zahradník, ale vždy Žid – *Navštívenka smrti* (Poul 1942), *Černý dýmant* (Poul 1943a), *Zkáza letadla SM 26-III* (Poul 1943b).

Typizace postav

Jak bylo uvedeno již v předchozích kapitolách, jedním ze základních požadavků na výstavbu literárního díla byla typizace postav a prostředí. Kladné i záporné postavy měly pevně daný repertoár vlastností a jednání, vnějšího vzhledu i zařazení do sociální skupiny. Toto pevně dané schéma se uplatňovalo bez ohledu na žánrové vymezení díla. Svou pozornost pro vysvětlení literární schematizace postav můžeme zaměřit zejména na oficiální propagandu, která měla podrobně propracovaný popis vnějšího i vnitřního nepřítele. Stereotyp židovství tak „prorůstal celou stavbu románu, předurčoval volbu a rozmístění jednajících postav i vývoj zápletky. V svém vyústění, spočívajícím v porážce židovské postavy, vzdávaly tyto romány zastřený dík nacistické vyhlazovací politice,

---

Edgar Wallhorst, Ema Satranová. E. Satran, J. K. Bernardský, Joe Bernardski, Josef Bernardský, Olga Simonová, Z. R. Bernardski.

²² Vláda Zíka (1900–1971, vl. jm. Vladmír Watzke), spisovatel a novinář. Studoval na pražské English University College. Autor nenáročných příběhů. Jeden z nejrychleji publikujících českých spisovatelů. Používal také pseudonymy Eva Marešová, Jiří Havlín, Jan Havlín, Georg Bobbin, Eva Chválková. Autor několika antisemitských a pronacistických románů (*Novou cestou*, 1942, *Letadlo nad Afrikou*, 1942, *Hrdinové severu*, 1943). Po válce souzen za spolupráci s nacisty.

uzavíraly se obrazem Židů, kteří pod nápořem blíže neupřesněného nového pořádku opouštějí svá dočasná působiště v Čechách a vydávají se na cestu do nenávratna“ (Janáček; Jareš 2003: 39–40). V mnoha kriminálních a dobrodružných příbězích však fabulační podklad směřuje jiným směrem. Osobě židovského původu je jednoduše přisouzena záporná syžetová role. Židovství zde netvoří hlavní motiv a často je zmíněno pouze okrajově – Žid je na konci příběhu odhalen jako vrah, zloděj či svůdce nevinné dívky. Tato produkce se tedy „vezla“ na vlně lidového antisemitismu, který v období Protektorátu pronikl do populární literatury. Klíčovými autory tohoto typu antisemitských románů byli František Poul (Poul 1942, 1943a, 1943b) a Jan Janů (Janů 1943a, 1943b, 1943c, 1943d).

Obraz nepřítele

Bylo by chybou domnívat se, že nepřítel byl určen pouze rasově. I když oficiální propaganda hlásala, že vinu na rozdělení a znesváření arijských národů nesou právě Židé (Moravec 1943, Vajtauer 1941). Důležitou roli v zobrazení nepřítele hráli i zednáři, bolševici a rasově arijské postavy, které podlehly lžím a penězům semitů.

Židovské peníze jako motivace jednání ne-semitských postav tvořily hlavní topos tendenční beletrie. V románu *Na křižovatce citů* tak od bývalého židovského továrníka odchází sabotér Rybka „a jeho pravice hladila mazlivě v kapse pět tisícovek – malý židovský příspěvek na režii paliče národního klidu...“ (Kurka 1942a: 40). Podobné vysvětlení činů arijských nacházíme i v románu *Novou cestou* (Zíka 1942b), kde sedlák ze starého českého rodu začne Židovi Steinovi (fabulační stereotypnost se promítá i do pojmenování jednotlivých postav, které nesou typická jména „své rasy“) pomáhat z lačnosti po penězích, jež však skončí naprostým finančním i morálním úpadkem celého rodu. Opět ze zjištěných důvodů jedná i český vyhazovač Havlena, který na příkaz svého šéfa Žida Herberta Jakoboviče spáchá vraždu a řadu dalších zločinů (Poul 1943a).

Vedle finanční stránky se jako motivace protiarijského jednání uvádí příslušnost do některého „spolku“ ovládaného Židy – nejčastěji se samozřejmě jedná o příslušnost

ke svobodným zednářům. Mezi ně jsou v tendenční protektorátní produkci zcela automaticky řazeni demokratičtí politici nedávné minulosti. Ti byli systematicky uráženi, očerňováni a obviňováni z protinárodního jednání, protože „Beneš není hrdina, je to jen ubohý slaboch, jenž štve vlastní národ do záhuby ze strachu, aby ho nepotkal osud Kramářův a Štefáníkův. Ti dva byli totiž rovněž svobodnými zednáři vyšších stupňů“ (Kurka 1942: 57). Údajné mezinárodní spiknutí zednářů popisuje román *Zednáři Zlaté růže*. Židovský majitel továrny je členem zednářské lóže (symbolické propojení zednářství a židovství), která propouští po celém světě zaměstnance a rozšiřuje tak řady nezaměstnaných. Po vytvoření Protektorátu pak sabotuje i samotnou výrobu. Dělníci však brzy odhalí úmysly majitele a s vírou v novou a lepší budoucnost továrníka odstraní, poté začne továrna opět produkovat, aby bylo možno „vybudovat nový svět, Novou Evropu, kde je každá práce krásná a radostná“ (Pachmayer 1944: 26).

I přes uvedené příklady zůstává hlavním nepřítelem rasově definovaný Žid. Rasová definice židovství se odráží i v popisu vnějšího vzhledu postavy. Ikonický je velký zahnutý nos, který nechybí v jediné knize s antisemitskou složkou a zvláště v detektivních románech slouží jako důležité vodítko k určení pachatele (např. Kurka 1943a, Poul 1943b, Seifert 1942 ad.) či k rozpoznání pravé totožnosti neznámého cizince, který se vydává za příslušníka arijské rasy (Zíka 1943). Vzhled je vždy úzce propojen i s charakterovými vlastnostmi, jež jsou patrné na první pohled. „Nos i oči přímo vykřikovaly původ všech známých i neznámých prarodičů. Věčně hladová chamtivost byla vepsána nejen do rysů, nýbrž i do každého pohybu tohoto muže. Byl to Rotstein“ (Kurka 1942b: 3). Vnějšíková charakteristika slouží i ke skrytému schvalování nacistických postupů vůči židovskému obyvatelstvu, když je díky nim včas odhalen každý „nefalšovaný semitský typ, jemuž by se musel vysmát i poloslepý, kdyby se dožadoval krevní zkoušky, aby dokázal, že je nemanželským synem arijského otce, s nímž se jeho matka v slabé chvíli zapomněla“ (Kurka 1942a: 36). Tyto zákony však vedou Židy k tomu, aby se snažili vzhledově přizpůsobit arijské většině. Vnějšíkově přijímá všechny znaky daného národa, ale uvnitř „stále zůstává tímž Židem, který se snaží ovládnout svět“. Čím více na východ se posouváme, tím méně se Židé musí

přetvařovat, protože již takoví Rusíni jsou „človíčkové s nepatrným duševním obzorem“, kteří nedokážou rozeznat ani zjevné semitské nebezpečí: „Vyzáblá postava s orlím nosem a s pronikavým, lstivým pohledem. Dlouhý černý kaftan halil postavu. Pod okrouhlou čepičkou vykukovaly dlouhé kudrnaté vlasy a uši byly zakryty dlouhými pejzy“ (Kurka 1943: 6). Ve vyspělých částech Evropy však „již vyvodili důsledky z akutního židovského nebezpečí, jež hrozí úplným ujařmením arijské rasy, aby se naplnila slova nejvyššího židovského zákoníku – Talmudu“ (Kurka 1942b: 6).

Stejně negativně stereotypní jako vnější popis jsou v repertoáru antisemitské produkce i charakterové vlastnosti Židů. Prvotním „pudem“ této rasy je touha po moci, ovládnutí světa a zničení arijské rasy, doplněná ziskovostí, hrabivostí a požívačností. Snaha o ovládnutí světa je vrozená celé semitské rase a přenáší se z generace na generaci. Úspěšnost těchto snah umožňovala dosavadní roztržičnost arijské rasy, kterou mezinárodní židovstvo „versajským (sic!) mírem rozdělilo do množství států a státek, které pak Židé mohli snáze ovládat“ (Kurka 1942a: 24), a dokonalá organizovanost a spolupráce všech Židů na světě. Tato soudržnost je jedinou vlastností, z které si arijská rasa musí vzít příklad. Židé totiž „svou finanční moc schopností nebo zdatností, žádnou mimořádnou chytrostí, nýbrž jen touto vnitřní soudržností. Slovy je Žid všude horlivým příslušníkem národa, ale v srdci je všude pouze Židem. Pochopí-li sílu této vnitřní soudružnosti většina arijských národů, bude dorozumění snadné a nadvláda židovského kapitálu bude rázem pohřbena. Potom bude otevřena cesta k spravedlnosti pro všechny“ (Kurka 1942b).

Negativní vlastnosti se u příslušníků semitské rasy projevují již v raném věku, a jsou tedy rasově vrozené a výchovou neodstranitelné. Tento stereotyp se v antisemitských románech vyskytuje poměrně často a slouží jako zdůvodnění tvrdého postupu i proti židovským dětem. „Žid Lustig na nás vydělával, kde mohl. A jeho syn byl stejný jako starý. Židovská hrabivá krev se nezmění, kdyby byla stokrát pokřtěna“ (Prameny víry 1943: 165–166).

Žid pomocí svých finančních prostředků a své lstivosti vysává v lokálním i globálním měřítku národní hrdost, důstojnost a ničí tradiční řád světa, řádné podnikatele i lidskou soudržnost a tradiční vztahy národního celku pomocí lichvy,

úroků, podvodů, prostituce, lži a spekulací. V románu *Novou cestou* židovský hostinský společně se svými přísluhovači otráví tradiční venkovské společenství, rozvrátí celé rodiny a dožene k sebevraždě mladé milence. Rychtář ze starého selského rodu tuto zkázu sleduje a uvědomuje si, že „židovský krčmář to byla kořalka a nemravnost, vysedávání v hospodě, zanedbávání práce, zrada země. Smrt a Žid byli jedno. Jedno! Kamkoliv vstoupil, umíral život. Jeho radost, jeho úsměv, jeho čistota“ (Zíka 1942b: 16). Poživačník chamtící po moci tak ničí pečlivě budované dílo mnoha předchozích generací. Morální a ekonomický úpadek symbolizuje zpustnutí dříve pečlivě obdělávané krajiny. Pro napravení tohoto stavu však nemá dostatečné prostředky, protože demokratická společnost, jejíž představitelé jsou ovládáni mezinárodním židovstvem, neumožňuje rázná řešení židovské otázky. Sedlák alespoň hrdě přijímá označení antisemita a bere ho jako vyznamenání – pojmy antisemita a antisemitismus měly v aktivistické beletrii veskrze kladné konotace a jejich nositel se tímto označením chlubil. Často byla produkována i sentimentální varianta těchto příběhů, která popisovala idylický život malé české vesnice. Tato harmonická skutečnost je však narušena příchodem židovského hostinského či obchodníka. Jeho moc nad vesnickými lidmi je zlomena až činem sedláka z tradičního domácího rodu, jenž Žida donutí k vystěhování či postaví před soud.

Stejně charakteristickou vlastností těchto záporných syžetových postav byl i odpor k poctivé práci. Práce měla v nacistické ideologii jednu z klíčových rolí a její odmítání nebo sabotování bylo vždy zobrazováno jako něco nepřírozeného. Práce je jednou ze základních lidských potřeb a je vždy krásná, ať už je to práce jakákoliv. Samotné roli práce a pracovnímu románu se budeme věnovat později. Nicméně židovské odmítání poctivé práce je tematizováno i v antisemitských románech, jež se soustřeďují hlavně na poživačné a neřestné lichváře, hospodské, kořalečníky, burziány a mocné bankéře, tedy vesměs povolání, která byla prototypem nepoctivé práce. „Všude vnikal Žid do řad těch, kteří na půdě pracovali, učil je sobectví, vyzdvihoval vlastnictví půdy jen a jen pro sebe, ne pro všechny...“ (Zíka 1942b). Stejně odsuzované je i hromadění majetku a kapitál, jenž rozleptává přirozené vazby daného společenství

a způsobuje jeho zánik. Spojení kapitálu a židovství postrádá jakýkoli příčinný ráz, je tedy spíše implicitní a arbitrární.

Nedílnou součástí těchto antisemitských románů je i ikonická scéna svedení nevinného a čistého českého děvčete židovským chlípíkem, který používá svou moc, peníze i vydírání. Dívka poté volí dobrovolnou smrt a teprve tato událost otevře ostatním obyvatelům oči a spustí spravedlivou odplatu (Janů 1943a, 1943b, 1943c, 1943d, Zíka 1942b). Prostředkem získání děvčete se může stát i únos. Smilnost často předčí i touhu po majetku. V románu *Bílý jezdec* Žid Rotstein věnuje víc pozornosti mladé dívce než obchodu: „Rotstein chrлил na majitele plantáže slova jako vodopád, ale oči měl zabodnuty do Ermy. Prohlížel si ji tak zkoumavě, že se dívka znechuceně odvrátila. Nedovedla se ubránit odpornému pocitu, že Rotsteinův pohled ji svléká a že se dotýká její pokožky jako nestoudná ruka“ (Kurka 1942b: 3).

Odsun či přímo fyzická likvidace nepřítele patří k adorovaným završením děje příběhu a uplatňovalo se ve všech antisemitských románech tohoto období. V utopickém pseudohistorickém podobenství o starověké asijské civilizaci, jejíž rozkvět a prvotní svobodu člověka ukončila akceptace peněz a s ní spojené podřazení lidskosti a přirozenosti moci kapitálu, *Zlaté jařmo* umírá Žid Abrahám rukou posledního odpůrce moci zlata (Kurka 1943b). V dobrodružném antisemitském románu s prvky okultismu *Bílý jezdec* je příčinou smrti Žida Rotsteina jeho vlastní hrabivost, když se utopí v jezeře i s nákladem zlata (Kurka 1942b). Častější je však odstranění nepřítele uvědoměným příslušníkem arijské rasy, který dokáže odrazit hrozící židovské nebezpečí. Klíčovým faktorem je přitom pochopení základních myšlenek národního socialismu i praktické kroky, které činí představitelé režimu. Takto například oslavuje povinnost Židů nosit zřetelné označení v románu *Novou cestou sedlák ze starobylého rychtářského rodu*: „Mnohokrát před tím četl nařízení o označení Židů. Konečně! Konečně každý na první pohled pozná, koho má před sebou“ (Zíka, 1942b: 25).

Ze závěrečných obrazů většiny antisemitských románů můžeme vysledovat skrytý dík nacistické vyhlazovací politice. Židé pod vlivem nově nastupujícího pořádku a nového světa opouštějí své dosavadní působiště a odchází kamsi do neznáma. V románu *Vesnický mor* je naznačen další osud Židů: „Co se stalo se Salomonem

Grüsse, nevěděl již nikdo. Drtitel, který sál z Oucheb všechnu mízu a krev dlouhá léta, Žid Salomon Grüss a jeho dcera sladká Štefi, zmizeli neznámo jak a kde ve velkém propadlišti světa. A nevrátí se, jako se nevrátí všichni ti, kteří sáli mízu ze zdravého kmene našich vesnic“ (Pachmayer 1942: 26). Nejjasnější plán dalšího osudu Židů nabízí Kurkův román *Na křižovatce citů*. Tato kompilace propagandistických pouček a základních myšlenek nacismu ukazuje procitnutí českého člověka, který byl desorientován židovkou propagandou. Vše doplňuje klasický milostný příběh dvou mladých lidí a právě mladý muž, který pochopil směřování dějin k Nové Evropě, vysvětluje jedinou možnost jednání s Židy: „Ale dějiny nás učí, že židovstvo je plevel, jehož zhoubný vliv se nedá odstranit za životního pole ostatních národů šetrnějším způsobem, jako jsou snad bývalé carské pogromy, konfiskace jmění, gheta. Židovstvo nutno izolovat jako celek v uzavřeném prostoru, který se musí obehnat nepřekročitelnou čínskou zdí, aby židovstvo nemohlo více škodit a aby nemohlo rozleptávat druhé rasy!“ (Kurka 1942a: 25). Ve stejném románu je podrobně líčená historie židovské rasy. Tyto dějiny samozřejmě směřují k jednomu jedinému cíli – naprostému ovládnutí světa a ostatních ras.

Re-prezentace hrdiny

Zatímco obraz nepřítele byl v aktivistické produkci dobře propracován tak, aby o něm recipient získal ucelenou představu, prezentace hrdiny, kterému byla přiřazena kladná syžetová role, již tak vyčerpávající není. Kladný hrdina má značně neurčité kontury a je spíše zástupným emblémem (komplex podobně orientovaných znaků systematicky zapojených do narativu). Paradoxní je v této souvislosti volání nacistických teoretiků umění po realismu, jenž jakožto pojem implikuje představu zobrazování věcí tak, jak jsou. Proto je zřejmá snaha po explicitním popisu nepřítele, kladná postava je pak definována jako zrcadlový obraz, a tedy spíše implicitně.

Zevnějšek postavy je samozřejmě, stejně jako u syžetově negativní postavy, propojen s vnitřní charakteristikou. Zatímco nepřítel má vždy výrazné semitské rysy,

tělesnou vadu či „malou a úlisnou postavu“, kladný hrdina je příslušníkem arijské rasy, což se projevuje i v jeho vzhledu. Důležitá je výrazná, rozhodnost prozrazující brada, „ocelově modré oči vyjadřující hluboké soustředění a vpřed vysunutá dolní čelist mluvící o nezlomné vůli“ (Zíka 1942a: 5). Stejně typické jsou i světlé vlasy a sportovní postava. U žen pak širší usměvavý obličej rámovaný „zlatými vlasy“ či tradičním copem. Jedná se o typické atributy rasové čistoty. Jedinou výjimkou vybočující z dokonalého ideálu jsou váleční invalidé, kteří na frontě přišli o některou končetinu. Tento handicap jim však nebrání v usilovné práci. Zvuk klapající protézy naopak může nabýt symbolu umíráčku pro židovského nepřítele (Zíka 1942b). Samozřejmostí je i fyzická zdatnost, jež umožňuje statečný boj, obětavou práci i podávání „vrcholných výkonů ve všech oblastech lidské činnosti“.

Z charakterových vlastností je samozřejmě zdůrazňována odvaha, čestnost, nadřazení zájmu kolektivu nad osobní zájem jednotlivce i přijetí základních postulátů nacistické ideologie a víra v Novou Evropu. V aktivistické beletrii můžeme podle přístupu k Nové Evropě rozlišit dva typy syžetově kladných postav. Prvním z nich je uvědomělý pracující, který pochopil výzvy nové doby i potřebu změny „starého zatuchlého pořádku“ a který aktivně na této změně pracuje. Typickým představitelem je mladý dělník či vynálezce, popřípadě český sedlák z tradičního rychtářského rodu. Druhým typem, v pronacistické a antisemitské produkci značně frekventovanějším, je příslušník starší generace, jenž je desorientován židovskou propagandou a nepřeje si cokoli měnit. Katarze nastává buď skrze rozhovor s mladým zastáncem nových pořádků, nebo po odhalení pravé tváře nepřátel. Toto prozření poté vede k akceptaci všech premis národního socialismu a k vnitřnímu přerodu, který symbolicky nastává u všech arijských členů daného společenství. Tak se vesnice zbavuje židovského krčmáře (Janů 1943c, 1943d, Pachmayer 1942, Zíka 1942b ad.), dělníci z továrny nenáviděného majitele (Pachmayer 1944) či přátelé svého „židomilsky“ smýšlejícího kamaráda (Kurka 1942a). Zdůrazněna je i role okupačních úřadů, které svou politikou a svými zákony toto odstranění umožnily.

Se všemi zmíněnými znaky se setkáváme např. v Zíkově románu *Novou cestou*, jenž vyšel v roce 1942 v edici *Večery pod lampou*. Román se odehrává v malé vesnici Krasice ve třech různých časových obdobích (1912, 1917 a 1939). Hlavní syžetově kladnou postavou je pantáta Kabeláč, rychtář ze starého českého selského rodu, který má výrazně negativní zkušenosti s Židy a který je na svůj antisemitismus hrdý, neboť si uvědomuje židovské nebezpečí. „Žid znamenal zlo. Všude vnikal Žid do řad těch, kteří na půdě pracovali, učil je sobectví, vyzdvihoval vlastnictví půdy jen a jen pro sebe, ne pro všechny“ (Zíka 1943b: 6).

Po roztržce k několika ostatními statkáři, jež vede sedlák Zima podplacený židovskými penězi (zde můžeme pozorovat typické zobrazení nepřítele, který sice není Žid, ale je zcela pod vlivem „světového židovstva“), získává obecní hospodu do pronájmu Žid Abraham Stein. Ten se k ní nedostal náhodou, ale přes advokáta Roubíčka, čímž je zdůrazněna propojenost a soudržnost všech Židů snažících se ovládnout svět a podrobit si arijskou rasu. Nový krčmář postupně začne otravovat do té doby zdravou vesnici a kombinací lstivosti, úplatků a vydírání získává stále větší moc. Kabeláč si však uvědomuje, že „bojujeme o vesnici a ještě budeme bojovat. Mnohé bude nutno obětovat. Vesnice za to stojí. Jednou přijde chvíle, kdy světlo nové doby zažene navždy stíny věčných Židů, otravujících svět“ (Zíka 1942b: 7–8). Následuje ikonická scéna, kdy Stein donutí Zimu, aby mu poslal vlastní dceru, která poté spáchá sebevraždu. To samé provede i její snoubenec. Kabeláč toto glosuje slovy: „Smrt a Žid byli jedno. Jedno! Kamkoli vstoupil, umíral život. Jeho radost, jeho úsměv, jeho čistota“ (Zíka 1942b: 16). Teprve tento zoufalý čin otevře některým sedlákům oči a i ti si začnou uvědomovat židovské nebezpečí.

Po vypuknutí války rukuje Kabeláč do armády, kde věrně slouží a kde přichází o nohu. Jako voják se však opět setkává se lstivostí a hamižností semitů. „Byli všude, kde se dalo něco vydělat. Všichni dodavatelé byli Židé. Všichni písaři, ulejšáci, keřasové, špióni, to všechno byli Židé. Jen na frontě se s nimi nikdy nesetkal. Tam se nikdy nedostali“ (Zíka 1942b: 17). Jako válečný hrdina se vrací domů, kde však musí sledovat další rozkvět Steinovy moci.

Zlom však nastává v roce 1939, kdy „rostl ve světě proud, spojující rolníky celé Evropy v jediný šik, vybízející je k opravdovosti v práci, hovořící o boji o zrno“ (Zíka 1942b: 17). Stein je na základě nesplnění dodávek a černému obchodu zbaven své moci, což umožnily nové a přísné zákony i protižidovské smýšlení představitelů Nové Evropy. Na vesnici tak postupně převládá „vědomí, že bitvu na frontě je nutno doplnit bitvou v zázemí, dokonalým splněním všech nadějí, které se na selskou půdu kladly, jen zesílilo“ (Zíka 1942b: 21).

S úlevou jsou pak přijaty protižidovské zákony, které nařizují viditelné označení všech Židů, stejně jako pracovní nasazení všech členů Steinovy rodiny, která v závěru románu mizí kamsi do ztracena, aby již nikdy nemohla trávit selskou půdu. Závěrečné zvolání Kabeláčovo pak vystihuje nové naladění celé vesnic: „Práce je přece krásná, ať je to již jakákoli práce“ (Zíka 1942b: 26).

Pracovní román nacistické provenience

Láska a oslava práce tvořila součást mnoha děl aktivistické produkce. V období Protektorátu však vznikala i díla, která můžeme žánrově řadit do tzv. pracovního románu. Patří mezi ně především román-dokument Josefa Jiříčka *Parta 312* (Jiříček 1944), pojednávající o skupině českých dělníků pracujících v Říši, či budovatelský román *Velká přehrada*, jehož autorem byl Karel Michael Walló²³ a na jehož podkladě byl natočen i stejnojmenný film. Židovský podnikatel Hertl soustavně vykořisťuje dělníky a odvádí nekvalitní práci, která ohrožuje nejen dělníky, ale i celé stavební dílo. Tato praxe je do absurdna dovedena při stavbě přehrady, jež by se při pokračování nekvalitních stavebních prací protrhla. Situace se mění, když se do čela dělníků postaví mladý projektant Petr Pavelec, který převezme vládu nad celým projektem, jenž má nadále sloužit „všem lidem i budoucím generacím“. Pavelec nakonec přemůže i odpor místních zemědělců: „Chápu, že milujete grunt, který obdělával váš otec, dědek a praděd. Ale pokrok se nemůže zastavit před pocity jednotlivců. Před vašima očima roste pro blaho vašeho kraje.“ (Walló 1943: 213). Celá stavba, která teď již patří lidu, tak směřuje ke zdárnému zakončení.

Dalšími díly řadící se do pracovního románu jsou například *Moje ruce* od Františka Erika Šamana (Šaman 1942), *Všední život* Pavla Kutného (Kutný 1942) či sbírka povídek *Prameny víry* (Prameny víry 1943).

Pracovní román tvořil nedílnou součást aktivistické produkce. Nacistickými úřady byly podporovány i snahy o publikace, které by líčily každodenní život dělníka bez programní propagandy vrostlé do stavby románu. Z těchto snah byla zorganizována Ústředním dělnickým knihkupectvím a nakladatelstvím soutěž „Z práce a o práci českého dělníka“. Vedle těchto pracovních románů oslavující přirozenou lidskou práci vycházela i díla, jež se snažila nalákat české dělníky na práci v Říši (Jiříček 1944) či oslavovala mimořádné jedince, kteří se díky své práci dokázali dostat na vrchol

---

²³ Walló, Karel Michael (1914–1990, vl. jm. Ladislav Walló), český režisér, scénárista, překladatel a spisovatel. Režiroval např. filmy *Velká přehrada* (1944), *Léto* (1948), *Rok stalinské epochy* (1951), *Botostroj* (1954) ad.

svého oboru (*Prameny víry* 1943, Zíka 1942a, 1943 ad.). Zdůrazňování práce a láska k ní se samozřejmě objevují i v ostatních dílech tendenční beletrie. Oslava práce a pracovního úsilí není samozřejmě vynálezem teoretiků nového umění, v knižní produkci měla vždy své pevné místo. (Při bližším pohledu můžeme spatřit velkou podobnost mezi nacistickým pracovním románem a budovatelským románem socialistického realismu. Nejedná se pouze o totožnost prostoru, výstavby, ale i o používaný jazyk.)

České pracovní romány tohoto období navazují na nacistický pracovní román, který se rozvíjel v Německu od třicátých let a který se pokoušel v tematické rovině vyjádřit proces přerodu člověka v souvislosti s proměnou celé společnosti. Tento typ románu se vrací zpět k realismu a polemicky se vymezuje proti modernímu románu, jenž je označován jako „nerealistický, halucinogenní, škodlivý a umrtvující“. I když pojmem realismus odkazuje na klasické vzory 19. století, v pojetí nacistických teoretiků umění se jedná o „nový“ typ realismu, popisující blíže nespecifikovaného nového člověka a novou dobu. „Nový“ realismus se také měl vyznačovat důrazem na detail a popis – žádaným postupem bylo upozadění starého románového syžetu a nárůst reportážních postupů, tedy nesyžetových prvků. Faktografie je tedy upřednostňována na úkor budování fikčního světa.²⁴ Tyto teoretické požadavky se však v protektorátní produkci prakticky neuplatňují.

Modelový prostor

Zatímco v románech s výraznou antisemitskou složkou byla důležitá typizace postav, u románu pracovního převažuje vytváření modelového prostoru. Prostor, kterému ponecháme všechny znaky jeho reálnosti, se stává prostorem do značné míry nevyhraněným, nejednoznačným, a tudíž nepřátelským. Snahou tedy je tento prostor určitým způsobem ovládnout, vnést do něj svůj světonázor a přetvořit ho k obrazu svému. Neboli uchopit prvotní formu znaku, vyprázdnit ji a implantovat do ní zcela

---

²⁴ Hadrbolec, Karel: Bořme svět starý!, *Osvěta* 1, 1944, č. 7, str. 286–289.

nové významy. Jednoznačně signifikantní prostor se stává bezpečným útočištěm před nepříteli a případné odchylky od normálu lze snadno napravit. Prvním typickým modelovým prostorem se tak stává továrna a staveniště, na kterém „z drobné práce jednotlivců vyrůstá cosi velkolepého, obrovského, kolosálního; něco, co nemělo dosud ucelené tváře“ (Jiříček 1944: 20). Tímto staveništěm může být budovaná přehrada, průmyslový či bytový komplex i válečné opevnění. Druhým modelovým prostorem je pak vesnice. Zástupci obou modelových prostorů se však vzájemně prakticky nesetkají. Jejich vzájemná blízkost a propojení je tematizováno pouze verbálně v promluvách postav.

Přeměna prostoru začíná v okamžiku odstranění vnějšího nepřítele, nejčastěji jím je židovský majitel či v širších souvislostech celého společenského zřízení (demokracie), jež neumožňovalo a neodměňovalo poctivou práci dělníka. „Čerstvý vítr již dávno rozehnal těžká mračna časů, kdy ryzost zlata platila víc než ryzost svědomí, kdy byla hloupost štítem mocných a kdy úděl pilných dlaní znamenal úděl přijímaného milosrdenství“ (*Prameny víry* 1943: 62). Po překonání tohoto vnějšího nepřítele následuje vybudování podmínek pro rozvoj „velebného chorálu práce“. Jednotlivec se podrobí kolektivu zatímco se celý prostor podrobí práci společenství. Továrna se „rozzáří“ a začne produkovat více výrobků, staveniště se rozrůstá závratným tempem a na uhelné šachtě, kterou konečně „převzala společnost, dostali lidé za práci řádně zapláceno, jednalo se s nimi jako se spolupracovníky, bylo postaráno o jejich zdraví, ve stáří měli naději na slušnou penzi“ (*Prameny víry* 1943: 158). Základní schéma narativu tedy představuje přechod od starého řádu (kde na vrcholu pomyslné hierarchie stojí všemocný boháč, jenž si uzurpuje právo na organizování fikčního světa i na manipulaci jednotlivých postav) k řádu novému, který je již organizován podle pravidel hlavní ideje.

Po tomto slibném počátku dochází k upevňování stávající situace a k posílení role nadřízených institucí, které se ujmou řízení ve shodě s dělníky a zabezpečí celý prostor před případným nepřitelem, jenž se ve smrtelné „agonii snaží o poslední pošlapání díla nového člověka“ (Zíka 1942a: 87). Tímto posledním útokem je myšlena

sabotážní či špionážní činnost, která je však včas odhalena, řádně potrestána a průběh prací nikterak nezpomalí.

Při vytváření modelového prostoru je nezbytné zaměření na detaily. Podrobný popis jednotlivých stojů i pracovních postupů často používající profesionální slang zaplňuje daný prostor a vytváří pocit důvěrně známého a bezpečného prostředí. Tato snaha působit na recipienta detailem někdy sklouzává do nechtěné komiky, kdy jsou podrobně popisovány zcela rutinní a obecně známé pracovní postupy (Šimek 1942). Nicméně podrobný popis pracovního prostředí, pracovních postupů a i radost z práce při vytváření nové doby patří k základnímu repertoáru pracovního románu. Nové pracovní podmínky jsou také symbolickým předělem starého a nového světa: „A nedaleko bořila četa dělníků svými krumpáči kousek starého světa, vysloužilého, přežitého, stojícímu v cestě novému proudu života“ (Jiříček 1944: 20). Tento narativ má formu modelové situace, která popisuje typické rozvrstvení sil, předvádí základní problémy a poskytuje i modelová řešení a východiska.

Po vypuknutí druhé světové války se začaly v protektorátním tisku stále častěji objevovat výzvy k dobrovolné práci v Říši. Tato usilovná snaha o získání českých pracovních sil pro německý průmysl je brzy reflektována i v beletristické produkci. Služba v Říši je často prezentována jako povinnost, jako dík za ochranu, kterou českým zemím poskytl německý národ. „Český národ, zbavený starostí o svoji vnější existenci, zastíněn a chráněn mocným sousedem příbuzné krve a rasy, bude sílit a růst a vydávat ze sebe cenné hodnoty, jako tomu bylo dříve“ (*Prameny víry* 1943: 313). Především v periodikách typu *Vlajka*, *Arijský boj* či *Přítomnost* sílilo volání po kvalitním českém románu, jenž by ukázal výhody práce v Říši.

V románech odměněných v odborářské soutěži „Z práce a o práci českého dělníka“ propagandistická složka děje ustupuje do pozadí a prostor je věnován líčení života průměrného dělníka, který se dočká zasloužené odměny za svou práci až s příchodem nového řádu (Kutný 1942, Šaman 1942). Tematizováno je i zavření českých vysokých škol a důraz na učňovské vzdělání: „Vlivem událostí vznikla velká mezera mezi širokými vrstvami prostých lidí a mezi tak zvanou inteligencí. Snad je tím vinna nadprodukce vzdělavců, kteří hledali cestu k lepší existenci jen studováním“

(Jiříček 1944: 105–106). Podobně i v dalších románech je role české inteligence omezena na technické vynálezy, které mohou pomoci Říši v jejím válečném úsilí. Typickým českým pracujícím tak zůstává dělník či sedlák, který si uvědomuje, že práce pro Říši „spojuje rolníky celé Evropy v jediný šik, vybízějící je k opravdovosti v práci, hovořící o boji o zrno“ (Zíka 1942b: 17).

I přes poměrně časté volání po kvalitním pracovním románu nedosáhla produkce tohoto žánru v období Protektorátu většího rozmachu. Romány buď tezevité zpracovávají oficiální propagandistické poučky, nebo navazují na prvorepublikový sociální román a nacistickou ideologickou složku do svého syžetu prakticky nezpracovávají. Častější jsou tematické bloky věnující se krásám přirozené práce v ostatních dílech s antisemitskou a nacistickou tendencí. I ty však často slouží pro typizace nepřítele, který je zrcadlovým antipodem pracovitého arijce.

Jako příklad typického pracovního románu nám může posloužit román *Parta 312* (Jiříček 1944), který se dočkal dvou vydání během jednoho roku. Příběh líčí skupinu českých dělníků, kteří se na počátku roku 1941 dobrovolně vydávají pracovat do Říše na blíže nespecifikovanou stavbu (můžeme pouze hádat, že se jedná o novou továrnu). I v samotné předmluvě byla zdůrazněna funkce tohoto díla – nalákat co nejvíce českých dělníků k práci v Německu. Vševedoucí vypravěč v er-formě popisuje motivaci jednotlivých členů party, která se pohybuje od snahy vydělat dostatek peněz, přes získání jistoty trvalé práce až ke snaze začít nový život a zbavit se svých dřívějších problémů (možnost začátku nového života je v díle několikrát zdůrazněna). V hovorech dělníků je kritizována dřívější nevyhovující situace, kdy demokratická vláda nedokázala zajistit dostatek pracovních míst, ani dohlédnout na to, aby poctivá práce byla dostatečně odměněna.

V celém románu práce symbolizuje předěl mezi starým, umírajícím světem a světem nově vznikajícím, který přináší nové uspořádání společnosti. „A nedaleko bořila četa dělníků svými krumpáči kousek starého světa, vysloužilého, přežitého, stojícího v cestě novému proudu života.“ (Jiříček 1944: 20).

Typické pro celý román je podrobné popisování jednotlivých pracovních postupů i pracovních nástrojů. To se často děje pomocí dialogu zkušeného německého mistra a českého nováčka, který se seznamuje se svou novou prací. Tato dvojjazyčnost není v jazykové stránce románu nijak zpracována. Jednající postavy hovoří česky, i když se několikrát zdůrazňuje, že dorozumívací řečí je němčina („... a dnes se každý, kdo umí německy, domluví v celé Evropě“ /Jiríček 1944: 45/) a že na staveništi pracují dělníci různých národností ze všech koutů Evropy. Opět zde nacházíme zdůrazňování příslušnosti k celé Nové Evropě, tedy k vyššímu celku, než je ten národnostní. Na základě příslušnosti k většímu celku jsou také vyvraceny případné námitky dělníků, zda svým jednáním nezrazují svůj národ a svou vlast.

Tematizována je rovněž adekvátní odměna pro všechny poctivě pracující, ale i náročnost úkolů, které mohou zvládnout pouze noví lidé vědomí si svého dějinného poslání. Všechny překážky jsou vždy díky mimořádní obětavosti překonány a všechny zadané úkoly jsou plněny před termínem.

V románu nalézáme i motiv, který neschází v žádném pracovním románu tohoto období. Tímto motivem je útok sabotéra, který se snaží překazit práci na budování Nové Evropy. Díky pozornosti dělníků je však sabotér brzy odhalen a práce pokračuje úspěšně dál. Stejně typický je i motiv osobního selhání jednoho z dělníků, který opouští své kamarády i nově budovaný svět a odchází zpět do Protektorátu ještě před vypršením smlouvy. Toto selhání je pak přirovnáno k deserci před nepřítelem.

Již při stručném výčtu jednotlivých témat a motivů si můžeme všimnout podobností nacistického pracovního románu se socialistickým románem budovatelským. Tuto podobnost nacházíme nejen v rovině tematicko-motivické, ale také v rovině narativní výstavby románu či v rovině lexikální.

Nová Evropa

Jednou z nejdůležitějších myšlenek nacistické ideologie byla představa Nové Evropy (alternativně nový svět či nový pořádek). Beletristické zobrazení tohoto ideologického tématu vycházelo z nacistické propagandy, jež si uvědomila možnost působení na masy skrze dokonale homogenní představu nového uspořádání, z kterého byla vyloučena jakákoli náhoda či neočekávaný jev (viz kapitola Propaganda). Pojem Nová Evropa však nikdy nebyl přesně definován a představa o něm byla u každého autora značně rozdílná. (Např. vize nového uspořádání světa se podstatně liší i u Emanuela Moravce a Emanuela Vajtauera – ve svých publicistických statích se neshodnou ani na geografickém rozložení Nové Evropy, ani na politickém, kulturním či jazykovém uspořádání. Navíc ani v rámci jednoho autorského textu nenalezneme jednotný názor na budoucí vývoj. Konzistentní pohled na novou skutečnost naproti tomu nabízí kniha *Zdroje nepřemožitelnosti Nové Evropy* /Babula 1943/, jedna z nejpropracovanějších knih pojednávající o rasové otázce i vývoji světa.)

V beletristické produkci nicméně najdeme několik děl, která popisují tento fikční svět. V první řadě jde o dvě díla Vládi Zíky *Hrdinové severu* a *Letadlo nad Afrikou* (Zíka 1942a, 1943) – žánrovou směs dobrodružného a vědecko-fantastického románu z blízké budoucnosti, jež líčí poválečný svět po vítězství Říše, a knihu *Na křižovatce citů* (Kurka 1942a).

Hlavními rysy tohoto fikčního světa jsou rasová jednota, odnárodnění, přijetí nacistické ideologie jako hlavní ideje, vytvoření nezbytného životního prostoru, kolonizace okrajových území Evropy a trvalý mír v celé oblasti, který je možný díky naprosté eliminaci nepřátel a díky technologické a morální převaze.

V nově uspořádaném světě dochází k naprostému splynutí individua s kolektivem, člověk a kolektiv je pojímán jako tvořící subjekt. Jedinec může svým jednáním a schopnostmi vždy pouze posílit celek. Výjimeční jedinci existují i nadále, jsou však produktem nového světa a není příliš velký rozdíl mezi elitou a masami. V narativní výstavbě románu dochází rovněž k posunu pozornosti z individua na

kolektiv. Jednající postavou s kladnou syžetovou úlohou již tedy není jedinec, nýbrž celé společenství: „Tito lidé nové doby nosili v sobě nevyčerpatelnou zásobu ušlechtilé ctižádosti, touhy prospět dílu, posunout svět vpřed“ (Zíka 1942a: 51). Žádaná typizace postav tak dosahuje svého maxima – postava se mění v emblém a jednotlivé znaky tohoto emblému jsou přenositelné na jakoukoliv další jednotku kolektivu. I v případě románů věnujících se fikčnímu světu Nové Evropy není popisován ideální stav, nýbrž cesta k tomuto ideálnímu stavu. I proto je možná přítomnost vnějšího nepřítel, selhání části kolektivu či pracovní nezdary.

S typizací postav souvisí i problém odnárodnění, který byl v českém prostředí velmi citlivou otázkou. Autoři tendenční beletrie jej řešili spojením příslušnosti k Říši a zachování určitých národnostních specifik (ty jsou víceméně redukovány na regionální zvláštnosti v rámci celoevropského společenství). Symbolický znak národní identity – mateřský jazyk – zůstává zachován, i když dorozumívacím jazykem celé Nové Evropy se stává němčina. Prakticky tak nastupuje absolutní bilingvismus a Čech je „Evropanem, který nezapomíná na svůj původ“ (Zíka 1942a: 19). Tato vícejazyčnost se však v jazykové struktuře románu neprojevuje a v jazykové vrstvě je potlačována. Zdůrazňování příslušnosti k většímu celku, než je ten národnostní, tvoří jeden ze základních principů tohoto fikčního světa. Odnárodnění však nepostihuje pouze Čechy, ale všechny národy, které se svou vlastní vinou uvrhly do židovského podmanění a které nyní prožely a dobrovolně vkládají svůj budoucí osud do rukou Říše. Všechny národy Evropy tak společně vytvářejí jeden homogenní celek, jenž přijal za svou hlavní ideu.

Z tohoto celku jsou vyloučeny všechny případné „odchylky“ (vnější i vnitřní nepřítel) – požadavku rasové čistoty samozřejmě nevyhovují Židé, kteří jsou blíže nespecifikovaným způsobem odstraněni: „Tak mluvívají angličtí Židé, dokud měli právo mluvit“ (Zíka 1943: 39), ideologičtí odpůrci, „deformovaní či narušení“ jedinci a také angličtí vojáci, již lpí na svém bludném demokratickém přesvědčení. V románech líčících Novou Evropu je zobrazována skutečnost nikoli v podobě ideální, ale na cestě k ideálu. Takový narativ pak má za svůj hlavní cíl explicitní ospravedlňující a vysvětlující komentář k reálnému vývoji – např. zobrazení popravý válečných zajatců je

komentováno: „Jednou provždy musí komukoli zajít chuť napadnout dílo Evropy, které nese temnému kontinentu světlo a blahobyť“ (Kurka 1942: 83). Další funkcí narativu je pak vzbudit potřebný stav nadšení a pocit zapojení do kolektivní práce i samotného kolektivu. Mytologizaci práce jsme ukázali v předcházející kapitole.

Signifikantním znakem je i geografické rozložení Nové Evropy. V oficiální propagandě můžeme rozlišit dva koncepty, které lze pojmenovat jako „malá a velká“ varianta. První z nich zahrnuje oblast Euroasie přibližně po ukrajinské hranice, přičemž je ponechána možnost využití i okrajových území pro těžbu důležitých surovin. Velká varianta naopak chápala pojem Nová Evropa pouze jako symbol a geografické hranice směřovala přes střední Asii až k čínskému území, kde by se Třetí říše setkala s říší japonskou. Naprostá shoda však panovala v názoru na funkci afrického kontinentu. Ten měl sloužit jako přirozený kolonizační prostor Nové Evropy. Toto uvažování odkazovalo na nacistické zdůrazňování nutnosti životního prostoru (Lebensraum) pro arijskou rasu.

Na tyto propagandistické úvahy navazovala i tendenční beletrie, jež při budování fikčního prostoru zohledňovala především tzv. velkou variantu. V románu *Letadlo nad Afrikou* můžeme sledovat zavodňovací práce v subsaharské Africe, které jsou možné díky vynálezu českého mladíka Miloše Kratochvíla, jenž „od mládí v sobě živil jen velký sen o lidské práci, o tom, jak se do ní zařadí a co dobrého dokáže. Nemyslíl na slávu a nemyslíl na to, že mu někde postaví pomník a že se o něm budou děti učit ve školách“ (Kurka 1942a: 12). Nová společnost tak díky jeho vynálezu buduje síť kondenzačních stanic, jež na principu statické elektřiny způsobují kondenzaci vody a následné mohutné dešťové srážky. Po kritice dřívější anglosaské rozpínavosti přichází i definice ideální kolonizace, kdy noví lidé „nepůjdou jako chamtiví uchvatitelé, nýbrž ponosou s sebou světlo lidského ducha“ (Zíka 1942a: 26). K tomuto typu narativu neodmyslitelně patří i přítomnost nepřítele, v tomto případě bývalých anglických vojáků, kteří bojují předem prohraný boj proti nositelům nového světla. Syžetově je těmto bývalým vojákům přiřazena negativní role a motivy jejich jednání zůstávají v intencích schematického zobrazování vnějšího nepřítele.

Druhým dílem, ve kterém můžeme sledovat budování fikčního světa Nové Evropy, je žánrově nevyhraněný román *Hrdinové severu* (Zíka 1943). Narativ je

budován na stejném principu jako v předchozí Zíkově knize (Zíka 1942a). Děj se odehrává ve světě, v němž Německo vyhrálo válku a nastalo období rozkvětu. V blíže nespecifikované severské oblasti, důležité pro těžbu nerostných surovin, se začala ztrácet letadla a lodě, což je dílem anglických vojáků a šíleného židovského vědce, kteří se snaží rozpoutat další válku a zničit pracně budovaný mír. Němečtí váleční veteráni tak opět musí vytáhnout do boje, aby se vypořádali s posledními odpůrci Říše. V tomto snažení jim pomáhá vynález profesora Hellera – speciální hmota, jež se svou hustotou přizpůsobí jakémukoli prostředí (lodě jsou tak nepotopitelné a letadla nesestřelitelná). Po posledním vzájemném střetu dochází k vybudování ideální nové skutečnosti, v níž jsou všichni „vojáci sloužící pokroku a cestě vpřed, nesoucí prapor evropského světla. Vpřed, vpřed! Za nový svět, za nový život, za velkou a slavnou Evropu“ (Kurka 1943: 157). U poslední věty celého románu si můžeme všimnout metaforického propojení popisu nového člověka a hesla, které měli vojáci vyšitě na vojenské zástavě při svých výpravách do vzdálených končin.

Závěr

Naše práce se snažila zmapovat a popsat tendenční beletrii druhého období Protektorátu Čechy a Morava. Po nastínění základních kulturních souvislostí a vztahu okupačních úřadů k české kultuře byl definován pojem totalitní propaganda. Propagandu můžeme vymezit jako „institucionalizované šíření více či méně systematicky uspořádaných idejí, teorií, názorů, doktrín či celých ideologií, jejich tendenční vysvětlování, modifikace do podoby přizpůsobené aktuální situaci a přesvědčování lidí i jejich správnosti. Má ofenzivní charakter, je dlouhodobá a koncepční. Propaganda představuje úmyslnou manipulaci myšlenek, postojů a chování pomocí symbolů“ (Reifová 2004: 192).

Teoretické požadavky na nové umění jsou často prezentovány v krajně pravicových periodikách antisemitského a pronacistického zaměření. Teoretikové tohoto uměleckého směru zdůrazňovali nutnost typizace postav, jednoznačné syžetové určení nepřítele i prezentaci hrdiny. Důraz je kladen na realistické zachycení soudobého lidského typu a prostředí. Tomuto realismu však odporuje snaha modelový prostor nově definovat a signifikantní znaky zaplnit novými významy. Nejdříve nacistický totalitarismus generoval svůj projekt nového umění i nároky na něj kladené. Tento projekt byl na našem území v prvním období Protektorátu pasivní, ve druhé polovině pak měl oficiální podporu nejen okupačních, ale i domácích úřadů (především ze strany Moravcova ministerstva školství a lidové osvěty). Tím toto nové umění vstoupilo jako oficiální program její aktivistické větve (prosazováno a dále definováno bylo např. v časopise *Osvěta*, komentováno pak bylo kritikou v periodikách podobného ražení – např. *Arijským bojem*). Dále lze konstatovat, že tomuto programu vycházely vstříc (pravděpodobně záměrně i nezáměrně) některé projevy ideologicky konformní populární literatury. Pokusy povzbudit rozvoj nového umění v jiných oblastech slovesného umění pomocí rozmanitých institucionálních opatření (soutěží, nově zakládaných edic, programových sborníků) nepřinášely příliš velkou odezvu.

Žánrově spadají díla antisemitské a nacistické orientace především do oblasti dobrodružného, detektivního či milostného románu, které řadíme do tzv. populární literatury. To je způsobeno snahou oslovit co nejširší možný okruh recipientů. S tím souvisí i zjevná schematičnost, jíž se tato produkce vyznačovala a jež zastřešovala typičnost postav a prostředí.

Ve druhé části práce jsme se pokusili na základě tematických a motivických prvků rozdělit aktivistickou produkci Protektorátu Čechy a Morava do tří základních okruhů – na román s převažující antisemitskou složkou, román pracovní a román vytvářející ideální fikční svět Nové Evropy. Toto rozdělení samozřejmě není neměnné a absolutní, jednotlivá témata a motivy se mohou vyskytovat v různých okruzích tendenční beletrie a v našem dělení se projevují i určitá zobecnění, jejichž podmíněnosti jsme si vědomi. Dále si všímáme typizace postav, především pak zobrazení nepřítele a prezentace hrdiny. Stejnou pozornost věnujeme i znázornění fikčního modelového prostoru v pracovním románu či základním emblémům fikčního světa Nové Evropy. Ve všech těchto dílech můžeme pozorovat úzké propojení syžetových postupů a základních premis nacistické ideologie, která je v beletrii prezentována jako tzv. hlavní idea. Na základě kritického přijetí daných děl jsme se pokusili vystopovat i dobový dopad dané produkce na kulturní prostředí.

Jedním z hlavních problémů předkládané práce byla samotná identifikace příslušné domácí aktivistické produkce. Jejím hlavním zdrojem byly studie věnující se danému období, bibliografické slovníky, bibliografické katalogy knihoven či excerpty dobových periodik. Práce si v žádném případě neklade nárok na úplnou identifikaci domácí tendenční beletrie, ani na kompletní zachycení všech dobových kritických reflexí. Pouze naznačuje možnost dalšího zkoumání tohoto typu produkce v období Protektorátu Čechy a Morava. Velký prostor se otevírá především při popisu dobové reflexe těchto děl – některá významná antisemitská a pronacistická periodika byla excerptována pouze příležitostně a neúplně (např. *Hlas moslimské náboženské obce pro Čechy a Moravu, Obrana národa*).

Seznam literatury

Prameny

- Babula, Josef (1943): *Zdroje nepřemožitelnosti Nové Evropy* (Praha: Orbis)
- Cámara, Felix Achilles de la (1943): *Parfumy zla* (Praha: Evropské vydavatelstvo)
- Janů, Jan (1943a): *Horší než jed* (Čtení pro ženy, sv. 150)
- Janů, Jan (1943b): *Žába na prameni* (Čtení pro ženy, sv. 155)
- Janů, Jan (1943c): *Vlčí plemeno* (Čtení pro ženy, sv. 161)
- Janů, Jan (1943d): *Zelený pavilon* (Čtení pro ženy, sv. 166)
- Jiříček, Josef (1944): *Parta 312* (Praha: Orbis)
- Kolínská, Marie (1943): *Dvojitá tvář* (Čtení pro ženy, sv. 162)
- Kurka, Bernard (1942a): *Na křižovatce citů* (Praha: Ladislav Janů)
- Kurka, Bernard (1942b): *Bílý jezdec* (Rodokaps, sv. 353)
- Kurka, Bernard (1943a): *Jednoduchý případ* (Praha: Gustav Petrů)
- Kurka, Bernard (1943b): *Zlaté jařmo* (Rodokaps, sv. 387)
- Kutný, Pavel (1942): *Všední život* (Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství)
- Moravec, Emanuel (1942): *Tři roky před mikrofonem* (Praha: Orbis)
- Moravec, Emanuel (1943): *O český zítřek* (Praha: Orbis)
- Pachmayer, Julius (1942): *Vesnický mor* (Večery pod lampou, sv. 118)
- Pachmayer, Julius (1944): *Zednáři Zlaté růže* (Večery pod lampou, sv. 162)
- Poul, František (1942): *Navštívenka smrti* (Rodokaps, sv. 359)
- Poul, František (1943a): *Černý dýmant* (Rodokaps, sv. 365)
- Poul, František (1943b): *Zkáza letadla SM 26-III* (Rodokaps, sv. 372)
- Prameny víry (1943, Praha: L. Mazáč)
- Seifert, Viktor O. J. (1942): *Proč zemřela Ingeborg?* (Rodokaps, sv. 356)
- Šaman, František Erik (1942): *Moje ruce* (Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství)

Šimek, Petr (1942): *Poslední* (Večery pod lampou, sv. 120)

Vajtauer, Emanuel (1941): *Vzpouřa Evropy* (Praha: Orbis)

Vokáč, Karel (1942): *Utkáno z dýmu* (Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství)

Walló, Karel Michael (1943): *Velká přehrada* (Praha: Lloydfilm)

Zíka, Vláďa (1942a): *Letadlo nad Afrikou* (Praha: Zmatlík a Palička)

Zíka, Vláďa (1942b): *Novou cestou* (Večery pod lampou, sv. 125)

Zíka, Vláďa (1943): *Hrdinové severu* (Praha: Zmatlík a Palička)

Odborná literatura

Adamovič, Ivan (1995): *Slovník české literární fantastiky a science fiction* (Praha: Vydavatelství a nakladatelství R3)

Arendtová, Hannah (1996): *Původ totalitarismu I-III.* (Praha: OIKOYMENH)

Barbian, Jan-Pieter (1995): *Literary Policy in the Third Reich*, in: Glenn R. Cuomo: *National Socialist Cultural Policy*, (New York)

Becher, Peter; Fürstová-Fialová, Ingeborg (2005): *Literatur unter dem Hakenkreuz: Böhmen und Mähren 1939–1945.* (Praha: Vitalis)

Brabec, Jiří (2002): *Antisemitská literatura v době nacistické okupace.* (Praha: Revolver Revue, č. 50, s. 275–301)

Brabec, Jiří (2009): *Panství ideologie a moc literatury* (Praha: Akropolis)

Brandes, Detlef (1999): *Češi pod německým protektorátem: Okupační politika, kolaborace a odboj 1938–1945.* (Praha: Prostor)

Dějiny české literatury IV. (Praha: Victoria Publishing, 1995)

Doležal, Jiří (1996): *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie.* (Praha: Národní filmový archiv)

Heyduk, Miloš (2007): *Barrandov pod vlajkou hákového kříže* (Mnichovice: BVD)

- Janáček, Pavel (2004): *Literární brak*. (Brno: Host)
- Janáček, Pavel; Jareš Michal (2003): *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století* (Praha: Karolinum)
- Janešová, Milena (1991): *Osud Židů v Protektorátu 1939–1945* (Praha: Trizonia)
- Jaspers, Karl (1969): *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. (Prah: Mladá fronta)
- Kašpar, Lukáš (2007): *Český hraný film a filmaři za protektorátu: propaganda, kolaborace, rezistence* (Praha: Libri)
- Končelík, Jakub; Köpplová, Barbara; Kryšpínová, Jitka (eds.) (2003): *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara : Stenografické zápisy* (Praha: Karolinum)
- Kubiček, Tomáš (2001): *Vyprávět příběh: Naratologické kapitoly k románům Milana Kundery* (Brno: Host)
- Med, Jaroslav (2010): *Literární život ve stínu Mnichova* (Praha: Academia)
- Nakonečný, Milan (2001): *Vlajka. K historii a ideologii českého nacionalismu*. (Praha: Chvojkovo nakladatelství)
- Novák, Rudolf (1944): *Protižidovská čítanka: příručka k židovské otázce v zemích českých* (Praha)
- Pasák, Tomáš (1999): *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. (Praha: Práh)
- Pasák, Tomáš (1998): *Pod ochranou říše*. (Prah: Práh)
- Pasák, Tomáš (1980): *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939–1945*. (Praha: Univerzita Karlova)
- Pernes, Jiří (1997): *Až na dno zrady* (Praha: Themis)
- Reifová, Irena a kol. (2004): *Slovník mediální komunikace* (Praha: Portál)
- Reichel, Peter (2004): *Svůdný klam Třetí říše: Fascinující a násilná tvář fašismu*. (Praha: Argo)
- Picard, Max (1996): *Hitler v nás*. (Praha: ERM)

- Ryan, Helga Geyer (1980): *Popular literature in the Third Reich: Observations on the 'Groschenroman'*. (Birmingham: Centre for Contemporary Cultural Studies)
- Schmarc, Vít (2009): *Návštěva v Rudově bytě* (www.sorela.cz)
- Schoeps, Karl-Heinz (2004): *Literature and film in the Third Reich*. (Suffolk: Camden House)
- Suk, Pavel (2006): *Poslední pokus Emanuela Moravce o převýchovu českého národa prostřednictvím časopisu Osvěta*. In: Literární archiv. Roč. 38, s. 219–234